

કામસન અને રસીકા

નાટક ત્રી અંકી.

૧૫૬૬

રચનાર

ડાઁ દામોદર રતનજી સોમાણી.

ગીતી.

નાટક ત્રી અંકી આ, રચ્યું પત્નીપત્ની પ્રેમ સ્વીતરવા;
સદ્ગુણ સુનીતિ ધિરજ, કામલ તેની સ્વદેશીમાં કરવા.

(જન ૧૮૬૭ ના ૨૫ માં કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર કરાવી
"સર્વે હક રચનારે સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

મુંબઈ,

આરિયન્ડકા છાપખાનામાં છાપ્યું.

સાલ ૧૯૭૮. મે ૧૮૮૨.

મૂલ્ય ૮ આના.

કામસેન અને રસીકા

નાટક ત્રી અંકી.

રચનાર

હાલો દામોદર રતનસી સોમાણી.

ગીતી.

નાટક ત્રી અંકી આ, રચ્યું પત્ની પત્ની પ્રેમ ચીતરવા;
મદ્યુલ્ય સુનીતિ ચિરજ, કીમત તેની રવદેશીમાં કરવા.

(સન ૧૮૬૭ ના ૨૫ માં કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર કરાવી
મર્વે હક રચનારે રવાંધીન રાખ્યા છે.)

મુંબઈ:

આરિયન્ટલ છાપખાનામાં છાપ્યું.

સંવત ૧૯૩૮. સને ૧૮૮૨.

મૂલ્ય ૮ આના.

॥ अर्पणपत्रिका ॥

प्रिय वांछनार,

હોયો ! તમારી રસીકા, કામસેનસહિત તમનેજ અર્પણ કરું છું, સંગીતકાર તો કંઈજ છે, કારણ ગાઈયાંની રંગભૂમિમાં સંવત ૧૯૩૬ અને ૩૭ ની સાલમાં મળી લગભગ ત્રણસો વેળા આ નાટકનો પ્રયોગ થયો છે, જ્યાં આપે સારકુટુંબ પધારી રંગભૂમિને શોભાયમાન કરી, મારી અલ્પમતિથી ઉત્પન્ન થયેલા અંકુરને માન આપી કૃતાર્થ કર્યો છે, તથા આ નાટકમાં ગવાયલા, સર્વ સંગીતનાં સંચલની એક લઘુ ઓપરી ખુલાર પાડી હતી. તેની હબરો પ્રત આપે ઉત્સાહપૂર્વક ખરીદી અને આખા નાટકની દૃષ્ટા જનગુણી. તે આજે આપની પવિત્ર સેવામાં મુકું છું; અનેક પ્રકારની ખામીયોથી પૂર્ણ હશે, તોપણ આપ દામાસાગર છો તેથી ખામીયાં નજરમાં ન લાવતાં ક્ષમા કરશો.

દામોદર રતનસી.

ईश्वरस्तुति.

(सर्वे मणीने.)

છે જન પાલક ટાળક કુખનો—એ વાર.
કલ પૃથ્વિમાં તું એકલો,
જ્યાં જોઈયે ત્યાં તારું નામ,
નહી કોઈ તુજ વણુ ખાલી ડામ,
સર્વેને આપે આરામ,
ગુપ્ત રહી તું એકલો.—છે જન પાલક. ૧
વીસરી તુજને જે પાપ કરે—એ વાર,
નહિ બીક ધરે તુજ સાર,
જન જેવું કૃત કરશે જેહ,
અંતે ફળ મેળવશે તેહ,
એવો તારો નીયમ છે,
તુજ વર્ણન કરીયે કુટલો.—છે જન પાલક. ૨
આ દયાળુ તું છે માયાળુ—એ વાર.
ભક્તાધીન કૃપાળુ,
અંતરજામી અવીચળ નામી,
તુજ રચનામાં નહી કંઈ ખામી,
દીસે છે સહને બહ નામી,
તાપણુ તું છે એકલો.—છે જન પાલક. ૩

કામસેન રસીકા નાટક.

અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ.—મહેલનો બાગ.

કામસેન અને સુરસેન.

કામસેન—

ગજલ.

ઘાહ ઉડી છે દુખની દીલમાં, શી રીતે થંડી થશે;
આશ લાગી છે જેમાં મુજ, શી રીતે પુરી થશે.—ટેક.
નજરે દીઠી મેં જે નારી, પરણે ના જો સાથ મારી;
તો તો જીંદગી આ અકારી, ક્યમ કરી પુરી થશે.
મેં તરવાર ફેશરીને મારી, તેવે લાગી એ કટારી;
કમળાક્ષીનાં નયણકારી, નો ઘા શી રીતે રૂઝશે.

સુરસેન—મહારાજ! મારા રાજ, મારા છત્ર, મારા માથાના
મુગટ, તમે એટલા શોકાતુર શા માટે થાઓ છો;
એટલા શોકાતુર થવું એ ક્ષત્રિ રાજકુમારને યો-
ગ્ય નહીં; મહારાજ, સદાસર્વદા રાજવંશીઓઉપર એ-

મજ થતું આનું છે, સૂર્યવંશમાં શિરોમાણી એવા જે શ્રીરામચંદ્રજી તેમને જે રાત્રે રાજ્યાભિષેક કરવાની સામગ્રી કરી રાખી હતી, ને સવારે જે શુભ મુહૂર્તે રાજ્યાસનપર બિરાજવાનું હતું તેજ ચોઘડીએ વનવાસ પામ્યા; હરિશ્ચંદ્રસરખા મહાપ્રતાપવાન રાજાને પણ વિશ્વામિત્રના કપટકાર્યથી એક ચંડાળને ઘેર દાસપણું ભોગવવું પડ્યું; વધારે શું કહું મહારાજ, એક સમયે પાંડવસરખા પ્રતાપવાન ચોખ્ખાએ કે જેની સાથે કરનાર શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા જેવા હતા તેઓને પણ દુષ્ટ કૌરવના છળથી વનવાસ ભોગવવો પડ્યો તો આપણે આજ શી ગણતીમાં.

કામસેન—વિવેકી સુરસેન ! તારા પ્રત્યેક ઊંચા મને અમૃતતુલ્ય સુખદ લાગે છે. પણ હા ! મને દીલગીરી ઉપજવાનું મુખ્ય કારણ એ છે, કે જે સમયે હું રાજકન્યાની પ્રીતિને પાત્ર થયો અને તેની મારી સાથે વરવાની પૂર્ણ મમતા તેવા સમયમાં પેલા દુષ્ટ કુરસેનના કપટકાર્યથી મારા આજ્ઞાંકિત ભાઈને વનવાસ ભોગવવો પડ્યો છે, અને તે વાતની જ્યારે ખરી બીના જાહેર થઈ ત્યારે મારા પીતાએ સન્યાસ ગ્રહણ કરીને આ જગત્ના દગાખોર માણસથી જ્યાં સુધી મારો પ્રિય બાંધવ ફરીને પાછો પોતાના રાજ્યમાં આવે નહીં ત્યાં

સુધી દૂર દેશ રહેવાનું કહીને કોણ જાણે ક્યાં એ અ-
લોપ થઈ ગયા છે. અરે, મેં ઘણીએ શોધ કરાવી પણ
પતો લાગતો નથી, એ ઘાતકી હૃદયના ચંડાળ કુરસેન,
મેં તને પેહેલેથી આવો જાણ્યો હોત કે તું આવો નિ-
ર્દય નિકળશે તો હું મારી રસીકાવિષેની ખરી પ્રીતિ
તને જાહેર કરત નહીં. અરે, એક વાળ પણ તેનો જોવા
પામત નહીં. હા !! મેં જાણ્યું કે એક વિદ્યાલયમાં
અભ્યાસ કરીશો છે ને સાથેજ મોટા થયા, તો મિત્રતાનું
નાતું રાખવા મારે ઘર આવજાવ રાખી તેનું કાળ
મને સત્વર મળ્યું. (ઉદાસ થઈ ઉભા રહે છે.)

સુરસેન—મહારાજ ! આ પ્રમાણે દીલગીર ના થાઓ; લવિ-
વ્યમાં જે લખ્યું હશે તે કદાપિ મિથ્યા થવાનું નથી,
માટે હવે સર્વ શોક તજી તમારું કામ બજાવવાનું છે
તેમાં લક્ષ દો, કે પેલો ચંડાળ અહીં આવેલો છે તે
પોતાના પુરા કાવતરામાં ફાવે નહીં માટે મહારાજ, હું
કહું તે સાંભળો; મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે રસીકા
આજ સાયંકાળે રાજબાગમાં માતાનું મંદીર છે ત્યાં
એકલી દર્શન કરવા જનાર છે, માટે આપ ત્યાં સત્વર
જાઓ; હું આપની પાછળ આવી પુરું છું.

કામસેન—(હર્ષથી) ત્યારે તો હું સત્વર ત્યાં જાઉં છું.

(જાય છે.)

સુરસેન—ગરીબ બિચારા કામસેનને ક્યાં ખખર છે કે રસીકા તેનાઉપર અત્યંત મોહ પામી છે અને જેવી રીતે એક ખરો સાધુ ઇશ્વરસ્મરણમાં પોતાનું ચિત્ત રાખે તેજ પ્રમાણે તેનામાં તેનું ચિત્ત જડાઈ ગયું છે. તો (ઉંચ્યા હાથ કરીને) ઓ પરમાત્મા હું પણ એવું ઇચ્છું છું કે ત જોડું અમર રહો અને તેમના મનની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ થાઓ. (બીય છે.)

પ્રવેશ ૨ નો.

સ્થળ.—રસીકાનો બાગ.

રસીકા તેની સખીઓ તથા કામસેન.

સખીઓ—

પદ.

રાજબાગમાં જઈએ ચાલોરે, ખેતી રાજબાગમાં જઈએ;
સુંદર મનહર પુષ્પ ખીલ્યાં છે, સુગંધી તેની લેઈએ.—ચાલો.

રસીકા—(કામસેનના ચિત્ત તરફ નોંધને.)

ગજલ.

રસીલી તારી સુરત દેખી,
ઘાયલ મનડું થયું છે મારું;
રાખ થઈ ગયું બળી બળી તન,
ધ્યાન ધરતાં સદાજ તારું.—ટૂક.

મળ્યા બાગમાં તમેજ જે દી,
કામ પાશથી કીધીજ કેદી;
ગચો ખુશીમાં એક તે દી,
પછીથી મનકું બળે છે મારું.—રસીલી.
જાઈ જુઈ ચંપો ને ચંપેલી,
આમ્રવૃક્ષ પર ચડી છે વેલી;
જોઈ જોઈ હું બનતી ઘેલી,
હવે તો લાગે મને અકારું.—રસીલી.
તથી દયા કરી તું મારી,
અચાવ જો હોઉં તુજને પ્યારી;
કામપાશથી લે તું ઉગારી,
મકુલીત કરને તું મન મારું—રસીલી.

સખીયો—(આવધ કરતાં.)

(મૂર્છા ખાઈ પૃથ્વી પર પડે છે.)

પરજ.

મોહાલે પધારો મહારાજ.—(એ ગગ.)

મારી વહાલી તું થાને શાન્ત, શાણી તું શિદ અકળાએ;
વેગે મળશે હવે તારો કાન્ત, શાણી તું શીદ અકળાએ.

સાક્ષી.

ના કર ચિન્તા અતી મને, પ્રિય સહી ચતુર સુજાણ;
ચિન્તાથી દુખ અતી વધે, કરે દહુવિષે બહુ હાણ.—શાણી.

તૈયારી સઘળી કરી, સ્વયંવરને કાજ;

શોધી લેજે તે સમે, મન ગમતોરે મહારાજ.—શાળી.

રસીકા.—(જરા સાવધ થઈ કામસેનના ચિત્તને.)

દુહા.

મારી કટારી ક્યાં ગયો, રે મમ જીવનહાર;

દુર્લભ દર્શન ક્યમ નથી, દેતા તું દિલદાર.

જ્યમ જ્યમ દર્શન તાહેરું, મમ અંતરમાં થાય;

ત્યમ ત્યમ જવાળા કામની, ઉઠે મુજ મનમાં.

(સખી તરફ જોઈને) તું કહેછે કે સ્વયંવરમાંથી શોધી લેજે
પણ ક્યાં શોધું! મારા હૃદયમાં વસ્યો છે તેનુંજ મારે
કામ છે; સ્વયંવરની તૈયારી થઈ તો શું થયું, મનનો
માન્યો ન આવે તો સર્વ મિથ્યા.

સખી—અરે બાઈ! એવો તે કોણ ભાગ્યશાળી છે? કે જેણે
તમારું ચિત્ત ચોરી લીધું.

રસીકા—સાંભળ, મારી શાળી સખી! અગાઉ એકવેળા,
હું મારા બંધુસાથે પ્રભાસક્ષેત્રે ગઈ હતી; ત્યાંથી પાછાં
વળતાં કામાવંતી નગરીને પાદર પડાવ નાંખ્યો. ભોજન
કરી ખેં ઘડી આરામ લીધો, મધ્યાનહકાળ નમતાં મારે
ભાઈ શિકારીનો પોશાક પેહેરી મૃગયા રમવા જવા લાગ્યો,
ત્યારે મારા આગ્રહથી સાથે મને પણ લીધી, અમારા

ઘોડા પવનવેગે દોડતા હતા તે એકાએક અચક્યા, તે-
વામાં સામે ગીચ વૃક્ષોની ઝાડી દેખાણી; મારા ભાઈએ
કહ્યું, કે નકી તે ઝાડીમાં સિંહ છે, માટે તું જરા અહિંયાં
થોભ, હું હમાણાંજ નહીં તેનો નાશ કરી પાછો આવુંછું;
એમ ખોલતાંજ એડી મારી ઘોડો ફેંક્યો, તેવામાં લયંકર
ચીસ પાડી આખું વન ગળતવતો એક સિંહ મારા
ભાઈના ઘોડા સામે ધસ્યો; ઘોડો ભડકી મારા ભાઈને
લેઈ દોડ્યો; તેવાજ તે સિંહ મૃગપેરે છલંગ મારી, મારી
ઉપર ધસ્યો. એક પંજે ઘોડાની ગર્દનઉપર માર્યો અને
ખીજ થાપ, મારીઉપર ઉગામી. અરેરે! સખી, તે વખતે
મારા પ્રાણજ ઉડી ગયા, લોહી ચાલતું બંધ થયું, સુકેલા
પાતરા પ્રમાણે શરીર કંપવા લાગ્યું; તેજ ક્ષણે, પછવા-
ડેથી વિજળીના ચમકાટ પેરે ઘા થયો; આંખ ઉઘાડી
જોઉં છું તો તે સિંહના બે કટકા થઈ ધૂળમાં પડ્યા છે ને
એક મનોહર રાજકુમાર સર્વોગે આયુધ સજ્જ મારી સમક્ષ
આવો ઉભો. અહા હા !! સખી શું તેનું પરાક્રમ વર્ણવું.

સખી—ત્યારે શું? તેજ રાજકુમારે સિંહને માર્યો ?

રસીકા—હા સખી, પણ સાથે મારા હૃદયમાં પણ તેજ
વેળાએ કદી ન રૂઝાએ તેવો નયણરૂપી ખંજરનો ઘા
કર્યો, તેને તેનાવગર કોણ રૂઝવશે. સ્વયંવરની તૈયારી
કરી છે, પણ તે ન આવે તો મારો પ્રાણ ખચિત જશે.

સર્વો—મારા છવ કરતાં વહાલી સખી ! તેવિષેની તું કાંઈ ચિન્તા ન રાખ, જ્યારથી આ ચિત્ર મેં તારા હાથમાં જોયું છે, ત્યારથી મેં તપાસ કરી સર્વે વૃત્તાંત જાણી લીધું છે. માટે તે વાતની તું કાંઈ કાળજી ન રાખ; તારો વહાલો કામસેન તથા તેનો મિત્ર સુરસેન એ બંને ગદ્ય કાલના આપણા નગરમાં આવ્યા છે, અને આવે સાચ-કાળે બાગમાં મળવા આવવાની સૂચના પણ હું કરી આવી છું. તેં તો મારાથી વાત છુપાવી, પણ મેં તો તારા માટે બનતી મેહેનત કરી.

રસીકા—વહાલી બહેન ! મને ક્ષમા કર. મારાથી શરમને લીધે તને કાંઈ કહેવાયું નહીં. અરે ! પણ હજી તેઓ આવ્યો કેમ નહીં ?

(એમ કહી ગુલાબનું ફુલ તોડે છે તેવામાં કામસેન પ્રવેશ કરે છે અને ઝાડની ઓથે ઉભા રહે છે.)

કામસેન—(આશ્ચર્યથી) અરે ! હું ક્યાં આવી ઉભો !! આ સ્વર્ગ તો નહિં હોય ! ખરેજ હું સ્વર્ગમાં છું, અને પુરાણમધ્યે સાંભળેલી આ અસસરા હશે.

રાગ બેહાગ.

મૃગલોચની ગજગામીની ઓ કામીની સુંદર,
જોતાં તને મુજ મન રીઝે આ બાગની અંદર;

ચંદ્રવદની કામ કદળી અધર પરવાળા માન,
રસીક રસીકા માહેરી ડ્યારે કરાવીશ પાન.

પેલુ તોડેલું ગુલાબનું કુલ તેના રૂપેરી હાથમાં કેડું શોભાય-
માન દેખાય છે. અરે ! હવે વધારે ત્રાસ ન દેતાં સન્મુ-
ખ જઈ દેખાવ દઉં. (તેની તરફ જવા માંડે છે તેવામાં.)

રસીકા—

ગજલ.

આશ તારી પ્રીતમ મુજને, મળવા લાગી રહી—આશ.
દોડો જલદી કોઈ જાઓ, કામને લાવો અહીં—આશ.
પ્રેમને વશ થઈ હું ત્યારે, જ્યારે છપી નીરખી તહીં—આશ.
ચંદ્રવીના જેમ ચકોર દુખી, તેમ તુજવીણ હું થઈ—આશ.
માટે પ્યારા આવી જલદી, દરશણ દે દયાળુ થઈ—આશ.

કામસેન ! કામસેન ! શું હજી તું ન આવ્યો ! ખરે
કામસેન મારા હૈયાના હાર, તારું નામ ચોગ્યરીતીએ
કામસેન પાડેલું છે, જેવી રીતે કામબાણ વાગ્યાથી માણસ
ઘાયલ થઈ જાય, તેવી રીતે તારું સુંદર સ્વરૂપ માત્ર
એકજ વખત જોવાથી મારું મન તારા મોહપાશમાં
વિંટાઈ ગયું છે, તેને તારાવિના ખીજું કોણ છોડવશે.
કામસેન—(સમક્ષ જઈને) હુંજ, હુંજ મારી પ્યારી રસીકા,
હુંજ.

રસીકા—અરે, તું કોણ ?

કામસેન—હું કોણ. તે તને તારું મન કહી આપશે.

રસીકા—કોણ કામસેન ! મારો પ્રિય કામસેન !!

કામસેન—હા, બહાલી રસીકા, પણ મને ધાસ્તી લાગે છે, કે દુષ્ટ સ્વભાવનો કુરસેન આપણા કામમાં કંઈ હરકત નાંખશે, તે નિર્દય કપટી તારા પીતાને કંઈ ઉંધુચતુ સમજાવી તેની નજરમાં મને હલકો પાડે અને સ્વયં-વરનો વિચાર માંડી વળાવી તને તારો પીતા પોતાની મરજીપ્રમાણે ખીજા કોઈ રાજકુંવર સાથે તારાં લગ્ન કરી આપે તો પછી મારું શું ચાલે.

રસીકા—મારા જીવ કરતાં બહાલા કામસેન ! એવા ખોટા વિચારને તું શા વાસ્તે તારા મનમાં આવવા દે છે. કાંઈ ચિંતા ન રાખ, સ્વયંવરની સર્વ તૈયારી થઈ રહી છે, અને એકાદસીને દિવસે વરમાળ આરોપવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, માટે તું જરાપણ ચિંતા ન રાખ. મારો એવો નિશ્ચય છે, કે પૂર્વનો સૂર્ય પશ્ચિમમાં ઉગે તોપણ કામસેન અને રસીકા કદી છુટાં પડે નહીં.

કામસેન—તે તારો દૃઢ નિશ્ચય કરી મારું જીવતર સફળ કર્યું તેથી તે દયાળુ જગત્કર્તાનો હું ઉપકાર માનું છું.

રસીકા—હા તે દયાળુ પરમેશ્વર કેવો છે.

(બંને હસ્ત જોડી પ્રાર્થના કરે છે.)

પદ.

કરુણા નિધાન ઇશ કાર્ય સિદ્ધકારી,
અખિલ ભવતણાછો આપ ખરે તાપહારી—કરુણા.
શી રીતે ગુણ વરણું તારા મતીઅલ્પ મારી,
સહસ્ર જીવેવરણે શેષ તેપણ જાયે હારી—કરુણા.

આહા ખીલી છે શી ચંદા—(અં રાગ.)

દયાળુ દેવ કૃપાળુ તું, નમુછું હસ્ત જોડી હું;
લીલા તારી તણો તો સાર, રોષ ગણતાં ન પામે પાર.
સઉપર છો કૃપાળુ તું, નમુછું હસ્ત જોડી હું.

રસીકા—અહો દયાળુ દાતાર, મનુષ્યના સુખમાં ને દુઃખમાં
સહાય થનાર જગત્પીતા! હું અજ્ઞાન બાળકી રસીકા
તારી સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા લેઈને કહું છું, કે આ જગત્માં
સુખમાં અને દુઃખમાં સાથે રહેવાને આર્યપુત્ર કામ-
સેનને હું મારો પ્રાણપતી કરીને સ્થાપું છું, તેમજ હું
તેની અંધાગના તરીકે સર્વ નિયમમાં બંધાઉં છું.

કામસેન—અને તેની સાક્ષી દાખલ આ તારી કોમળ
આંગળીએ વીંટી પેહેરાવું છું. (વીંટી પેહેરાવે છે.)

રસીકા—હા! આ પ્રીતિની બેઠ મારા પ્રાણપ્રમાણે છે; હું
તેને સંભાળી રાખીશ કે તારા વિયોગમાં તેનું દર્શન
થવાથી મારું મન પ્રકુલિત થાય.

કામસેન—રસીકા! મારી ંહાલીરસીકા!! હવે સંધ્યાકાળને વખત થવા આવ્યો માટે આવા એકાંત સ્થાનમાં વધારેવાર ઉભા રહેવું તે લય ભરેલું છે માટે મને રજા દે કે હું જાઉં.

રસીકા—પ્રિય કામ! આ જીલથી જાઓ એવો ઉચ્ચાર શી રીતે થાય, એક હજાર દિવસ ઉભા રહીયે તો પણ મારાથી એમ નહીં કહેવાય કે તમે જાઓ.

કામસેન—આ વખતે તેમજ કરવું ઘટિત છે. કારણ મીતિ રૂપી તિક્ષણ અગ્નીઉપર શાંતિનું જળ સિંચન કરવું. નહીં તો લાભને બદલે હાની થાય, માટે મને રજા દે કે હું જાઉં.

રસીકા—પ્રાણવલ્લભ! આપ પાછા ક્યારે મળશો ?

કામસેન—જ્યારે ધૈર્ય મેળવશે ત્યારે.

(જવા માંડે છે.)

રસીકા—કામસેન! કામસેન!! પાછો વળ, ફરીથી તારું મુખચંદ્ર જોવા દે.

કામસેન—(પાછો આવીને) આ સ્વર્ગ જેવો બાગ અને મનમોહન રસીકા આગળથી જતાં કોનું મન થાય; પણ હવે જવું જોઈએ.
(જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ નો.

સ્થળ—જંગલ.

માધવસેન.

માધવસેન—જ્યારથી મેં સાંભળ્યું છે કે, મારા પિતા સન્યાસ ગૃહાણ કરી અરણ્યમાં ચાલતા થયા ત્યારથી તેને શોધતા હું જંગલે જંગલ ભટકું છું, પણ તેનો કંઈએ પતો લાગતો નથી; અરે, હવે હું શું કરું? મારા પગ થાકીને લોથ થઈ ગયા છે, આ બધાં કૃત્ય તે દુષ્ટ કુરસેનના હુશે. ઇશ્વર તેનો નર્કમાં પણ વાસ ન કરે. (તેવામાં ઘોંઘાટ થાય છે ને એક માણસ પ્રવેશ કરે છે તેને અટકાવીને.) અરે, ભલા માણસ! હું એક સવાલ પુછું છું તેનો જવાબ આપ. આ બધો ઘોંઘાટ શાનો મચી રહ્યો છે, તે જરા કૃપા કરી સમજ પાડતો જા.

માણસ—જે ભાઈ, આ વખત વાત કરવાનો નથી; તોપણ હું તારે દીલ દુખાવા માગતો નથી, જે (આંગળીથી ચીંધીને) પણ પેલી ચેહ ખડકેલી દેખાય છે, તેમાં આ ગામના રાજની કુંવરી બળી મરવાની છે અને તે કામની તૈયારીને વાસ્તે આ સામાન હું લેઈ જાઉં છું.

માધવસેન—અરે ભાઈ! તેમ કરવાનું તેને કારણ શું? શું તેનો પતિ મરી ગયો છે?

માણસ—નહીં નહીં, તેવું કાંઈ નથી, પણ તેના પેટમાં એક જાતનો સાપ ભરાઈ રહે છે, તે રાતની વેળા બહાર નીકળી દરરોજ એક માણસનો જીવ લે છે. આજ સુધીમાં હજારો માણસ એજ પ્રમાણે માર્યા ગયાં છે, તેથી કુંવરીએ પોતે કંટાળીને રાજાને કહ્યું કે આ પ્રમાણે હજારો નિરપરાધી માણસોનો જીવ જાતે તેના કરતાં હું બળી મરું એ વધારે સારું. રાજાએ તેને ઘણી સમજાવી પણ તેણે ન માનતાં અંતે બળવાનો નિશ્ચય કર્યો, તેથી આ સર્વ માણસો દહનક્રિયા કરવા આવ્યા છે.

માધવસેન—અરે, ઘણું સારું થયું, કે તે બળી મરતા પહેલાં આ વાતની ખબર પડી, માટે ચાલ જલદી મને તારા રાજાપાસે તેડી જા અને જો મારો ચમત્કાર! માત્ર ચાર પહોરમાં જ તેને સર્વ સંકટમાંથી મુક્ત કરું.

માણસ—(હસતો હસતો) ભલા ભાઈ, તમે શું સારું કરી શકનાર છો? સેંકડો જાદુગરો! હજારો ભુવા! અને લાખો વૈદો!!! આવી ગયા; પણ કશુંએ વળ્યું નહીં ત્યારે તમારાથી તે શું થવાનું છે. વળી આજ સુધી જેટલા માણસો એને સારું કરવાને આવ્યા તે સરવેનો પેલા ઝેરી સાપે નાશ કર્યો તેમ છતાં તમને તમારી જીંદગી ઉપરથી હાથ ઊઠાવ્યાની શું કરવા ઇચ્છા થઈ છે?

માધવસેન—જે બનનાર હશે તે બનશે મને જલદી તારા રાજપાસે લેઈ જા.

માણસ—જ્યારે મારા ગરીબતું કહેવું આપ માનતા નથી, ત્યારે જેવી તમારી ઇચ્છા. ચાલો મારો સાથે.
(બંને જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ.—રાજકન્યાનો મહેલ.

કુંવરી, માધવસેન અને મૂત.

કુંવરી— અરે, મારા તે શા જોગ લાગ્યા, કે પિતાજીનાં કહેવાથી એક માણસનો જીવ લેવાને સાધનમૂત થઈ. અરે, અત્યારે તો ક્યારનીએ હું બળી મુઈ હોત; અને આ ઝેરી બલામાંથી મારો અને બિજનો છુટકો થયો હોત. (માધવસેન પ્રવેશ કરે છે.)

માધવસેન—ખરેખર રાજાએ કહ્યો હતો તેવાજ આ ઝેરી સાપ દેખાય છે. અરે ! એના મોંમાંથી વીષની જવાળા કેવી નીકળે છે, એની લાળનોજ માત્ર સ્પર્શ થાય તો તે સ્પર્શ કરનાર તત્ક્ષણ મરાણ પામે, તો આ કુંવરી કેવું દુઃખ જોગવતી હશે; પણ અરે, આ વખત વિલંબ કરવાનો નથી, આ તીક્ષ્ણ તરવારથી એ સાપના સાત કડકા કરી નાખું, કે આ સુંદરી સંકટમાંથી બચે.

ગુપ્ત બ્રવાજ—ઓ બિકાણ મનુષ્ય! તારામાં એવી શી શક્તિ છે કે તું મારા સાત કડકા કરવા તૈયાર થયો? ત્યારે હવે એજ ઓલે રહેજે, થા તૈયાર લડવા.

(ભૂત પ્રગટ થઈ માધવસેન સાથે લડે છે.)

માધવસેન—(ભૂતની ગરદન પકડી તરવાર ઉગામીને) ઓલ ઓ ઘાતકી ચંડાળ, તારામાં શું શક્તિ છે? તે જલદી ખતાવ? ક્યાં ગયું તારું રાક્ષસી જ્વેર? ક્યાં ગઈ તારી પલીતી બુમ? હવે તો આ તરવારને તાળે થયાશિવાય તારો છુટકો નથી.

ભૂત—(નમ્રતાથી) ઓ પરાક્રમી રાજકુમાર! તું ખરેજ શૂરવીર છે, હજારો માણસોના આજસુધી જીવ લીધા, પણ તારા જોવા શૂરવીર કે હિમ્મતવાન મેં કદી જોયા નથી, માટે તને હવે અરજ કરી કહું છું, કે જો તું મારો ખચાવ કરશે તો હું ઘણોજ તારા ઉપયોગમાં આવીશ.

માધવસેન—અરે દુષ્ટ શું તું એમ ધારે છે, કે તારા કાલાવાલાથી હું તને છુટો મુકું, કે જલદી તે ગરીબ અખલાના પેટમાં જઈ સંતાય. હવે તારો છુટકો મારા હાથમાંથી પ્રલયકાળે પણ થવાનો નથી.

ભૂત—જ્યારે તને મારા ઓલવાઉપર વિશ્વાસ નથી આપતો, ત્યારે હું હનુમંતવીરની આણુ લેઈ કહું છું, કે તારી

સાથે કદી પણ દગો નહીં રમું અને તારી આજ્ઞાપ્રમાણે
ચાલી તારા પ્રત્યેક કામમાં મદદ કરીશ.

માધવસેન—જ્યારે તે હનુમંતની આણ લીધી ત્યારે તને
છોડું છું, માટે ફરીથી દગાખોર ના થતો.

મૂત—(થોડાક વાળ આપીને) રાજા! જો સાંભળ, મારું વચન
ખરું કરવા તને આ નિશાની આપું છું અને આ મારા
માથાના વાળ છે એને જ્યારે તું મહાસંકટમાં આવી
પડે ત્યારે અગ્નીઉપર મુકજે કે તરત હું તારી સમક્ષ
રજુ થઈશ. (જાય છે.)

કુંવરી—અહો મારા બચાવનાર ! તારી તુચ્છ દાસી તરફ
જો, અને તારા ઉપકારની રેળમાંથી તેને તણાતી બચા-
વવાને તેનું સર્વ રાજપાટ કબ્જા કરીને ગરીબ દાસી-
પ્રમાણે તારી સેવામાં રાખવાને પાણીગૃહણ કર.

માધવસેન—અહો સુંદરી, શા માટે તું અધીરી થાય છે, હજી
ઘણો વખત છે, માટે ચાલ પેહલાં આપણે આ આનં-
દમય વધામણી તારા પીતાને દઈએ. (જાય છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—કુરસેનનો દરબાર.

કુરસેન તથા તેનો પ્રધાન.

કુરસેન—(પ્રધાનને) તારું કહેવું સત્ય છે, પણ કાંઈ વિપરીત

થવાથી મનને ચટકો લાગે એટલે પોતાને સ્વાધિન રહેતું નથી. હા! હંસપ્રમાણે ચાલ, કોકિલાપ્રમાણે બોલવું, એ સઘળું જ્યારથી મેં તેનામાં જોયું છે, ત્યારથી હું ભ્રમિત થઈ ગયો છું.

પ્રધાન—મહારાજ! જે ચીજ આપણને મળવાની નહીં તેનું નામ શા માટે લેવું જોઈએ. કહેવત છે કે, “પારકી આશ સદા નિરાશ.”

કુરસેન—એટલાજ માટે હું દીલગીર છું, નહીં તો સર્વ ઠીકજ થાત, (વિચાર કરીને) પણ તેના કરતાં શું મારા નગરમાં સુંદર સ્ત્રીઓની ખોટ છે, મારી મરણ પ્રમાણે જોઈએ તે મને મળે છે, મારી સાથે સગપણ રાખવાને દશદશના રાજાઓ વિનંતીપત્ર મોકલે છે, પણ આ સર્વ મન મનાવાની વાતો છે. અરેરે! રસીકા ક્યાંથી, ચાહે આખી પૃથ્વી શોધો, ઇંદ્રની સર્વે અપ્સરાઓ લેઈ આવો, તોપણ તે રસીકાની દાસીપદને પણ યોગ્ય નહીં, પણ આ કુરસેન, તારા નસીબમાં નહીં તે તને ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય? પરમેશ્વરે મને આટલી સમૃદ્ધિ આપી તે શું કામની? ધિક્કાર હજી મને રસીકાપિતા આ દેહથી ફરવું તે એક જોખ ઉપાડવા બરાબર છે. અરે, તેના શરીર ઉપર પેહરાતા દાગીનાઓમાં એકાદ દાગીનો હોત તો સ્પર્શ સુખ તો મળત.

પ્રધાન—મહારાજ! ગમે તેવો પણ તે માંડલીક રાજ, તેથી તેના દેવથી પણ ના કહેવાત નહીં, પણ રસીકાની પ્રીતિ મૂળથીજ કામસેનઉપર ત્યારે તેના બાપનો શો દોષ કહાડવો. તોપણ તમારી ભૂલ થઈ. જે વખતે કામસેન રસીકાને લેઈ પોતાની રાજધાની તરફ જવા નીકળ્યો, તે વખતે માત્ર તેની સાથે બસો સ્વાર હતા, તે વેળા આપણું લશ્કર તૈયાર હતું, હુકમ કર્યો હોત તો તેનું શું સામર્થ્ય કે રસીકાને લેઈ જાય.

કુરસેન—ખરી વાત, (લગાર વિચાર કરીને) પ્રધાનજી! આપણા સૈન્યાધિપતિને તેડાવો.

પ્રધાન—બહુ સારું મહારાજ! (સેવક તરફ જોઈને) અરે, કોઈ છે કે?

ચોપદાર—(પ્રવેશ કરીને) આજ્ઞા મહારાજ.

પ્રધાન—સેનાપતિને સત્વર ખોલાવી લાવ.

ચોપદાર—બહુ સારું. (જાય છે.)

કુરસેન—હું ધારું છું કે તેના કિછાઉપર અસાવધ વખતે ઘેરો ઘાલ્યો હોય તો આપણી ઇચ્છા પુરી થાય ખરી.

પ્રધાન—આપની કલ્પના સંભવિત છે.

સેનાપતિ—(પ્રવેશ કરીને) મહારાજ! શી આજ્ઞા છે.

કુરસેન—મારી ખાતરી છે સેનાપતિ! કે તમે મારા વાસ્તે માણ આપવાને પણ તૈયાર થશો. પણ આજ કાંઈ

વિશેષ કામ સાઈં તમને તેડાવ્યા છે; તેનું કારણ એજ કે આપણે જ્યારે સ્વયંવરમાં ગયા હતા, તે વેળા મેં રસીકા સાઈં કેટલો પૈસો ખરાબ કર્યો, પણ તેણે કામસેનને વરમાળા આરોપી મને નિરાશ કર્યો.

સેનાપતિ—ત્યારે મહારાજ ! સર્વે વિચાર કોરે મેલી, કરો હુલાં તેના રાજ ઉપર.

પ્રધાન—ખરી વાત છે મહારાજ ! મને પણ એજ વિચાર ચોગ્ય લાગે છે.

કુરસેન—પ્રધાનજી, મારા મનને પણ એજ વિચાર સારો લાગે છે, તમે સર્વ સૈન્ય સજ્જ કરી તૈયાર થાઓ કે કામસેનને પદબ્રષ્ટ કરી રસીકાને આપણા તાબામાં લેઈએ. સેનાપતિ! હીલ કરવાનું કંઈ કારણ નથી, જલદી તૈયારી કરવા માંડો.

સેનાપતિ—મહારાજ ! આ ચાલ્યો અને આપની આજ્ઞા પ્રમાણે લશ્કર તૈયાર કરે છું.

કુરસેન—પ્રધાનજી, તમે પણ જાઓ અને જલદી ખજાનચીને હુકમ કરો, કે લશ્કરને સરસામાન જે જોઈએ તેના પૈસા ચુકવી આપે. (પ્રધાન તથા સેનાપતિ જાય છે.)

હા! હવે મારી આશા પૂર્ણ થશે; આવતી કાલે લશ્કર સહિત કુચ કરી જાઉં અને જો કામસેનને મારી રસીકાને લાખું નહીં તો માઈં નામ કુરસેન નહીં. (જાય છે.)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ.—જંગલ.

સૈન્યના કેટલાક સિપાઈઓ.

૧ લો સિપાઈ—કેમ ભવાનસિંહ, આપણા સેનાપતીએ છુપા જંગલમાં રહેવાનું કહ્યું છે તેજ આ જંગલ કે નહીં?

ભવાનસિંહ—હા ભાઈ હા, છાનો રહે છાનો આપણા સેનાપતીએ બહુ ચુપકીથી રહેવાનું કહ્યું છે, અને ચેતવાણી આપી છે, કે કોઈ જાણે નહીં તેવી રીતે સંભાળીને રહેવું.

લંગડો—(વચ્ચે બોલીને) મરેરે સેનાપતીનો થાતો, મારા જેવા બાહાદુર ને કીરતીવાન સિપાઈઓ સામેલ છતાં એટલો ભય કેનો? જોઈ છે આ તલવાર! (કુઠે હાથે મુંઠને ઝાલીને) આને એકજ ઘાચે, પાંચ હાથ માંખણના ઢગલાને કાપી નાખું, તો બીજાનો શો ભાર.

૨ સિપાઈ—વાહવા! ઘણાજ બહાદુર, એ પ્રમાણે તો તમે છાણમાં પણ તરવાર મારી જાણતા હશે.

લંગડો—એમાં શું સંદેહ? મારા જેવો તિસ્મારખાં છાણમાં તરવાર મારવા, બીજો કેની માએ જણ્યો છે.

૨ સિપાઈ—શું તમારું નામ તિસ્મારખાં ?

લંગડો—હા, અમારું નામ. (મુઠો મરડીને) તિસ્મારખાં,

અમે મ્હોટી બાહાદુરી કરી તેથી રાજાએ અમારું નામ
તિસ્મારખાં રાખ્યું; મરજી હોય તો મારી બહાદુરી
ગાઈ દેખાડું.

૨ સિપાઈ—ભલે ગા નેઈયે.

લંગડો— આઈ પેરીગુડ બગાલી બાબુ—(એ રાહ.)

લટકે મટકે જાણું લડવા,
લડવાની છે મન બહુ હામ;
મારી કાપી શત્રુ ફેરી,
શેના ઠાર કરું હું તમામ. ૧

હાથ કુંઠે ડીકઠોઠ મરાશે,
પગપંગુથી પળાશે આમ;
ખનનન ખનનન ખડગ ચલાવી,
ખોલાવી દેઉં સઉના રામ. ૨

કચ, કચ, કચ, કચ; ઘોડો હાંકી,
ખડ ખડ હું દોડાણું આમ;
ભડ, ભડ, ભડ, ભડ, જોલી બંદુકથી,
ફેડી કહાડું શત્રુમાં નામ. ૩

લડાઈમાં શૂર સૌથી બહાદુર,
બહાદુરી જાણે સઘળું ગામ;
તોસ માંખ મારી મેં એકે,
તિસ્મારખાં મારું નામ. લટકે. ૪

મવાન.—બસ ભાઈ બસ, છાનો રહે તારી બહાદુરી સાંભળી.

૧ **લો સિપાઈ**—વાહ! જોયા કે વળી મોટા સરદાર. યોતે બુમો પાડીપાડીને ઝોલે છે, તે તો કાંઈ નહીં ને વળી બી-
જને સિખામણ દેવા આવેલા, પણ અરે ભાઈ, પેલા ખૂણામાંથી વાઘ આવે છે અને ભવાનસિંહ ભણી ડોળા કહાડી રહેલો છે. માટે ભાઈ ભવાનસિંહ તમે તેના મોઢામાં જાઓ, એટલે અમે એ બલામાંથી છુટીએ.

મવાનસિંહ—અરે ખેવકુફ! શું તને સરમ નથી આવતી? આપણા સરદારે કહ્યું છે, કે કોઈ ગડબડ કરે તેની ખૂબ સાવચેતીથી સંભાળ રાખજો. તેથી વધારે બકબક કરવી માંડીવાળી મારા કહ્યાપ્રમાણે ચાલો, નહીં તો જોઈએ આ તરવાર તારી દહોડવૈતની જીભ કાપવાને તૈયારજ છે.

૩ **લો સિપાઈ**—અરે એતો માંહુનામાંહુ કપાઈ મરવાના પણ જ્યારે રાજના લહુકર હામું લડવા જવું પડેકેની, ત્યારે કૂતરાની પેઠે અહીંઆંથી તહાં ને તહાંથી હાં નાહતા ફરવાના.

૪ **થો સિપાઈ**—વાહ! આ જોયા કે ડાહ્યો, પણ તું તે હું હમજે તારા બાપનું તોલકું, અહિંયાં આપણે ચોરોથી હંતાઈ રહેલા તેમાં તે બડબડાટ ને ભડભડાટ કરી મુકેલો તેનો ઘોઘાટ હાંભળીને જો કોઈ રાજને કહેકેની તો આપણે અહીંજ મરી જઈએ; અને ફરીને બાયડી

છોકરાંને જોવા ન પામીએ, મારા તે હા બોગ લાગેલા
કે છેતર છેડવું મેલીને તમારી બેગી હીપાઈની ચાકરી
કરવા આવેલો.

મવાન.—અરે એવકક માણસો, છાના મરો છાના, આવી
ખુમો પાડવાથી તમને ધાસ્તી નથી લાગતી, કે દુશ્મન
તરફનું કોઈ માણસ સાંભળશે તો શા હાલ થશે? આ-
ખરે પોતાની જાતઉપર ગયા, ખેડુત તે ખેડુત, જંગલમાં
રહી માટીનાં ઢેકાં ભાગેલા, તેનાથી હુથીઆર શી રીતે
પકડાય. (બાજુ જોઈને) અરે ભલા માણસો! ચુપ રહો,
જુઓ આપણા સેનાપતી તથા કુરસેનરાજ આવે છે.
(બંને પ્રવેશ કરે છે.)

સેનાપતિ—કેમ ભવાનસિંહ! મેં કહ્યું હતું તે પ્રમાણે આપણું
બધું લશ્કર આવી મળ્યું છે કે નહીં? તૈયાર હોય તો
ચાલો, ખાર વાગ્યાનો વખત થવા આવ્યો છે, જલદી
આ શહેરઉપર હુમલો કરીએ, જીવો સંભાળજો. શહે-
રમાં જે પેહેલું દાખલ થશે અને જે વધારે હુશિયારી
ખતાવશે તેને લૂંટમાંથી વધારે ભાગ મળશે. જીવો વળી
સર્વે સીપાઈઓ સંભાળજો, કોઈ એમ ન ધારે કે લશ્કર
આવેછે, કારણ એકદમ છૂપાછૂપ આપણે રાજાનો મહેલ
ઘેરી લેવો છે. (સેનાપતિ પછવાડે બધા સિપાઈઓ કુચ કરે છે.)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—કામસેનનો મહેલ.

(કામસેન તથા રસિકા સુતા છે કુરસેન અને સિપાઇઓ
પ્રવેશ કરે છે.)

કુરસેન—(એક સિપાઇને) જો, એજ રસીકા! મારું મનરંજન
કરવા ચોગ્ય, તે આ કંગાલ કામસેનને વરી. સિપાઇઓ
જુઓ છો શું? ખેંચો એ દુષ્ટને પલંગથી નીચે.

૧ લો સિપાઇ—મહારાજ ! આપ કહોછો તે ખરી વાત,
પણ શું તેની આવી પ્રીતિનો ભંગ કરવો, આ ભર નિદ્રામાં
વશ થયેલા પ્રિતમ પ્યારીનો ઘાત કરીને પાપને કોણ
પાત્ર થાય.

કુરસેન—અરે ધર્મના દાસ થઇને કેમ ખેઠા, આ વખત
શું પાપ અને ધર્મ જોવાનો છે? આપણે જે કામે આ-
વ્યા છીએ તે પેશ પહોચાડવું છે કે નહીં? અરે, એ દુષ્ટને
નીચે ખેંચી લેવાને, શું તમારામાં શક્તિ નથી, તો જુઓ
આ મારો શૂરવીર લડવૈયો કેવી તેની દુર્દશા કરે છે.

કામસેન—(જાગીને આશ્ચર્ય પામી) હા ! દુશ્મનો એકા-
એક મારા મહેલમાં ક્યાંથી દાખલ થયા, શું શહેરના
ચોકીવાળાઓ સર્વે મરી ગયા.

કુરસેન—અરે દુષ્ટ! તું હજી મને ઓળખતો નથી કે શું?

અરે મને સુખી કરનાર જે રસીકા જેવું રત્ન, તે શું તું લેઈ ગયો; કંઈ ચિન્તા નહીં રાખ, હમાણાંજ તારા સો વર્ષ પુરાં કરેં છું, અથવા જો તું બચવા માગતો હો તો આ રસીકા મારે સ્વાધીન કરી દે, કે તારો પ્રાણ ઉગરે.

કામસેન—હે દુષ્ટ, તું કોણ? ને અહીંયાં આવવાનું કારણ શું? તારે સ્ત્રી રત્ન હરી લેનાર કોણ? અને મારા મેહેલમાં તું શું કરવા આવ્યો? બોલ જલદી નહીં તો તારાં સો વર્ષ પુરાં થશે.

કુરસેન—અરે કંગાલ, શું તું મને હજી ઓળખતો નથી, શા માટે તને મારી ઓળખાણ પડે, હાલમાં તો તું સ્ત્રીમાં નિમગ્ન થઈ રહ્યો છે, તેથી તારી આંખો ઉઘાડીને જો હું તારો શત્રુ કુરસેન છું.

કામસેન—હા. ઘણુંજ સાચું થયું, કે ઘણા દિવસના તલપી રહેલા મનને વેર લેવાનો સમય પાસે આવ્યો.

કૂરસેન તરફ પીસ્તોલ ફાડે છે તે ન લાગવાથી કૂરસેન મામો બાર કરે છે, કામસેન ધાયલ થાય છે. કૂરસેનના સિપાઈઓ ધેરી લે છે અને કૂરસેન રસીકાને પકડે છે.)

રસીકા—(વ્યાકુળતાથી) મારે શું થશે પ્રાણનાથ.

(મુઠી પામે છે.)

પેહેલો અંક સમાપ્ત.

અંક ૨ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ.—વન.

કામસેન—

ગજલ.

ચંદ્રમુખીને એકલી, છોડી ને હું આવ્યો અહીં;
પ્રીતીની જાળ તોડીને, જીવ કર્યો મૈં પ્રિય સહી.—ટેક.
ધોક હવે છે જીવવું, ધીકાર કરવામાં અહીં;
પ્રાણથી પ્રિય પત્ની જે, છોડીને હું આવ્યો અહીં—ચંદ્ર.
મારી અવસ્થા શી થઈ, છોડી જતાં તને પ્રિયા;
નીર્જીવ થઈ ફરે હવે, તથી ભડું મરવું અહીં.—ચંદ્ર.

(આસપાસ જોઈને) અરે, વળી તે નવી પીડા ડયાંથી
આવે છે, તે શત્રુ માહેલો સ્વાર તો નહીં હોય. હા,
તેવોજ દીસે છે, હથિયારથી ભરપુર મારી તરફ દોડતો
આવે છે. અરે, હવે ડયાં સંતાઉં. (જાડઝાથે સંતાયછે.)

સુરસેન—(પાસે આવીને) મારો વહાલો મિત્ર કામસેન
હુમાણાજ દેખાતો હતો તે એટલામાં ડયાં અલોપ થયો.

કામસેન—સાદ તો સુરસેન જેવો છે (પાસે જઈને) અરે
કોણ મિત્ર સુરસેન.

સુરસેન—હા.

કામસેન—અહા, ઇશ્વરની કેવી કૃપા! કે આવા સંકટના વખતમાં તું આવી મળ્યો, પણ પછવાડે શું થયું તે જલદી કહે.

સુરસેન—મહારાજ! જ્યારે આપણું સર્વ સૈન્ય વિખરાઈ ગયું તે વખતે મેં ચોતરફ જોયું તો આપનો મોતીઓ ઘોડો મારી નજરે પડ્યો, પછી હું સર્વ રસ્તો છોડી આપની પાછળ દોડવા લાગ્યો, પણ મારો ઘોડો આપના મોતીયા બરોબર ચાલી શક્યો નહીં, તથી મને ધાસ્તી લાગી કે આપનાથી જુદો પડીશ, પણ તર્કપ્રમાણે ચાલી અવવાથી આપની ભેટ થઈ, માટે મહારાજ ! આ ઝાડની છાયાતળે ચાલો આપણે જઈને ઊંચીયે, તેટલીવારમાં આપણા ઘોડા પણ ચરે છે તે લીલું ઘાંસ ખાઈ આરામ લેશે.

કામસેન—સુરસેન ! હવે આપણું પેલું સગપણ રહ્યું નથી, તારા કરતાં હું વધારે દુઃખી છઉં, માટે મને “મહારાજ” એ શબ્દ કરી ઊંચાવતો નહીં.

સુરસેન—મહારાજ ! આપ એ શું ઊંચાવો છો, સદાસર્વદા આપના ચરણનો દાસ છઉં, કારણ નાહનપણથીજ આપનું લુણ ખાઈ મોટો થયો છું કેટલેક પ્રસંગે પાળેલા પશુઓ પણ ઉપયોગમાં આવે છે, તો હું મનુષ્યપ્રાણી કે ઇશ્વરે જેને બુદ્ધિ આપી છે, તેને કૃતદ્ર થવું ઘટે, એવું

કરવાથી તો એક જનાવર કરતાં પણ નીચ ગણાઉં,
માટે કોઈ પ્રકારે આપ સંશય ન રાખતાં જે હુકમ હોય
તે નિવેદન કરો.

કામસેન—મારા વિશ્વાસુ સુરસેન ! તારા સરખો પ્રમાણિક
મિત્ર મને લાગ્યેજ મળશે. અરે, પણ મારી વહાલી
રસીકાની શી અવસ્થા થઈ, તેની તને કંઈ ખબર છે ?

સુરસેન—મહારાજ ! આપને મેં પહેલેથી સૂચવ્યું કે હું
તો આપના પગોપગ દોડતો આવ્યો.

કામસેન—તેની હવે શી અવસ્થા થઈ હશે ? હા, તે દુષ્ટે
તને જીવથી મારી હશે અથવા કેદ કરીને લેઈ ગયો
હશે, હું તેને વારંવાર વચનો આપતો કે ‘પ્રાણપ્રિયા મારો
સર્વ આધાર તારા માથે છે’ એવું છતાં પણ તેને છોડી
મારો જીવ વહાલો કર્યો.

સુરસેન—મહારાજ ! હવે પસ્તાવો કરવાથી શું ફાયદો છે
ગઈ વાત પાછી આવે નહીં, હવે માત્ર આપના ખચાવ
થવાની ગોઠવાણ થાય તો સારું. (એક ચાર પ્રવેશ કરે છે.)

ચોર—(મનમાં) વાહ ! માલ તો ગબ્બર છે, આવો
શિકાર તો મારા સરદારે જનમમાં પણ નહીં જોયો
હોય, (વિચાર કરીને) અરે, પણ મારા જેવો બીજો કોઈ
લાઇબંધ આવી પડશે તો વચમાં ફાગટનો ભાગ પડા-
વશે, માટે ચાલ હું તે લોકોને મારા સરદાર પાસે લેઈ

જાઉં કે અરધોઅરધ ભાગ મને એકલાનેજ મળે.
 (પાસે જઈ જોઈને) અરે, પણ તે દેખીતા તો
 જોરાવર છે, તેથી બલાત્કારે તો ફાવી શકાય તેમ નથી,
 ત્યારે કરવું તે શું? આવાં નંગ જો હાથથી ગયાં તો ફરી
 આખા જનમારા સુધી નહીં મળે. (પ્રસિદ્ધ)
 અરે ભાઈયો, તમે કોણ છો? અને આવા અરણ્યમાં
 શું કરવા બેઠા છો? તમે બહુ બોળા દેખાવો છો, કોઈ
 ચોર કે પિંઢારો તમને મળશે તો ખરાબી થશે.

સુરસેન—અરે આ તરવાર જ્યાં સુધી અમારા હાથમાં છે
 ત્યાં સુધી કોની શક્તિ છે કે પાસે પણ આવે.

ચોર—હા ખરી વાત છે, પણ હું તો છઉં તેની છઉં તમને
 ભલા માણસ જાણી કહું છઉં, મને શું લાભ, દયા આવી
 તેથી કહ્યું પણ વખત ઉલટો આવ્યો છે, દયાને ‘ડાકણ
 ખાગ’ કોઈ ચોર કે લૂટારાની ટોળી આવી સાફ કરશે
 ત્યારેજ સંભારવાના?

સુરસેન—ચાલતા થા અહિંથી.

ચોર—મારો કંઈ તમને એટલો આગ્રહ નથી, પણ જીવો
 બા સુરજ ઘણો તપેલો છે ને લુ વાય છે તેથી ચાલો પા-
 સેજ મારી ઝુપડીછે ત્યાં આવી બેઘડી આરામ લ્યો.

કામસેન—પ્રિય સુરસેન, મારો જીવ આ ગરમીથી વ્યાકૂળ

થઈ ગયો છે, તો ચાલ આપણે તની ઝુંપડીમાં જઈએ
અને નમતે પહોરે આપણે માર્ગે પડીશું.

સુરસેન—મારી તરફની કાંઈ ના નથી પણ આ લોક કંઈ
વિશ્વાસ રાખવા યોગ્ય નથી.

કામસેન—વાહ ! તેનાથી શું થવાનું છે.

ચોર—(મનમાં) “વાહ તેનાથી શું થવાનું છે” તે યોડીજ
વારમાં ખબર પડશે, ધીરજ રાખો, બાપુ તમારું સઘળું
શ્રાવણ જાણાઈ આવશે. તમારા જેવા સોનારૂપાથી જડા-
એલા હીરા અમારા હાથથી જાય તો અમારું ને અમારા
સરદારનું પેટ પણ કેમ ભરાય. (હંચું જોઈને) આ પરમે-
શ્વર, અમારી અરજ તારેજ માથે છે માટે સદા પૈસાથી
પુર અને સોનેરૂપે ચકચુર શેકાર મોકલતોજ રહેજે.

(જાય છે.)

(માલતી પ્રવેશ કરે છે.)

માલતી—રસીકા, રસીકા, તારા શા હાલ થયા હશે. તે ઘાતકી
કુરસેને, તને તારા પ્રિય કામસેનથી જુદી પાડી. હા, ઘે-
રથી હું તને કેવા ઉત્સાહથી મળવાને નિકળી હતી, પણ
કુર ભાગ્યે કેવો ફેરફાર કરી દીધો.

માધવસેન—(પ્રવેશ કરે છે.)

ગજલ.

પિયકે ચિત્રખીન—(ઐ રાગ.)

દુખ હરતા થઈ દુખ કેમ આપે, દયા શું મુજપર ના વેરે;
બંધુ તણી શોધ કરી કરી થાક્યો, ક્યાંય ન નજરે આવેરે;
તથી દયા કરી તું પ્રભુ મેળવ, કેમ દુખીને ઝુરાવેરે.—દુખ.

(આસ પાસ જોતાં માલતીને જોઈને) અરે, આવા અ-
ઘોર જંગલમાં આવી સ્વરૂપવાન સ્ત્રી ક્યાંથી. (પાસે
જઈને) અરે સ્ત્રી આ ભયંકર અરણ્યમાં તું કેમ આવી છે,
તું મારી ધાસ્તી ન રાખીશ, તને મારાથી બનતી સાલ્ય
કરવાને હું તત્પર છું.

માલતી—હું અણ્ણતસિંહ રાજાની કુંવરી હું, મારું નામ
માલતી છે; હું મારે ઘેરથી મારી બેઠેન રસીકાને મળવા
જતી હતી, તેવામાં મને રસ્તામાં એવા સમાચાર મળ્યા,
કે કુરસેનની ફાજે કામસેનનો પરાજય કર્યો ને રસીકાને
લેઈ ગયો, તેવામાં પછવાડેના જંગલમાંથી એક લુટારાની
ટોળીએ આવી અમારો માલ લુટવા માંડ્યો ત જોઈ
મારા સિપાઈઓ તેમની પાછળ દોડી ગયા. મને ધાસ્તી
લાગે છે કે મધ્યરાત્રી થવા આવી તોપણ હજી તેઓ
પાછા આવ્યા કેમ નહીં, ઇશ્વર જાણે તેઓનું શું થયું હશે.

માધવસેન—હા, હજી તે દુષ્ટ મારા કુટુંબની પછવાડે લાગે-
લો છે; મને વનવાસ કાઢ્યો, મારા ભાઈનો પરાભવ

કીધો, તો હવે તેનું વૈર લીધાવગર છૂટકો નથી; જ્યાંસુધી મારા શરીરમાં માંસ છે, જ્યાંસુધી મારા કાન પ્રત્યેક માણસના બોલ સાંભળે છે, જ્યાંસુધી મારી નસોમાં શૂરવીર ક્ષત્રીનું લોહી વહે છે, ત્યાંસુધી ઓઘાતકી, ચંડાળ અને નિહંજ કુરસન, તને આ પૃથ્વીપર નિરાંતે ખસવા નહીં દેઉં, પણ તને પકડી આ તિદ્દણુ તરવારથી તારું મસ્તક ઘડથી જુદું પાડીશ ત્યારે, અને ત્યારેજ મારું ઉકળેલું લોહી અને ઉછળતી છાતી શાંતિ પામશે, પણ ઓ મારા જીવ કરતાં બહાલાભાઈ, તું આ વેળા ક્યાં હશે; અરે, કોણ જાણે કયા જંગલમાં ફરતો હશે.

માલતી—(સાનંદાશ્ચર્યથી) શુ મારી બહાલી બેન રસીકાના પતિ કામસેન ? આપ ભાઈ થાઓ ?

માધવ.—હા. પ્રિય માલતી હું કામસેનનો ભાઈ માધવસેન.

માલતી—(મનમાં) માધવ માધવ તને થોડીજ ખબર છે કે માલતીનું ચિત્ત એક પળમાં તારે સ્વાધીન થઈ ગયું છે; જે મારું મન થોડીવાર પેહેલાં સ્વતંત્ર અને નિર્દોષ હતું તે હાલ તારા કામપાશથી બંધાઈ ઘાયલ થઈ ગયું છે. પણ સખુર મન એટલી ઉતાવળ કરવાનો આ વખત નથી; હાલ તો ગુપ્ત રાખવાથીજ ફાયદો થશે. (પ્રસિદ્ધ) માધવ! માધવ!! હવે આ ભયંકર જંગલમાંથી જલદી

છોડાવ. અરે હું શું કરું, મારામાં એક ડગલું ચાલવાની પાણી શક્તિ રહી નથી.

માધવસેન—કંઈ ચિંતા નહીં પ્રિય માલતી ! તેનો ઉપાય મારી પાસે છે, આ પાસેના જંગલમાં મારો એક સુંદર ઘોડો છે તે લેઈ આવું. લે આ ખંજર તારી પાસે રાખ. (આપેછે.)

(તે જાય છે, માલતી સુધ જાય છે, તેવામાં રાક્ષસ આવી જાડુતી લાકડીથી તેને ગુફામાં લેઈ જાય છે.)

માધવ.—(પ્રવેશ કરીને માલતીને ન જોવાથી) અરે આ શું, કેવો ચમત્કાર ! હું આવું છું એટલીવારમાં માલતી ક્યાં અલોપ થઈ ગઈ. ગરીબ બિચારી એકાએક ક્યાં ગઈ હશે. અરે, કોઈ તેને આ ગુફામાં તો નહીં લેઈ ગયું હોય, માટે ચાલ જઈને જોઉં. (જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—કુરસેનનો રંગમેહેલ.

રસીકા.

રસીકા—(વિલાપ કરેછે.)

ગરબી.

આધવજી સંદેશો કેજો શામને—(એ રાગ.)

એકી છઉં પ્રભુ કોનારે હું અવાસમાં,

પતી વિપ્રુટી છતાં હજી જીવતીજ જો,

કપટ કરી એ દુષ્ટે નાખી પાશમાં,
હતી હમેશાં હું સુખમા રમતીજ ને.   બેઠી છઉં.
પ્રાણપતીરે મુજને છોડી ક્યાં ગયા,
દયા ન આવી કરતાં મને નિરાશ ને;
તોપણ દયા કરી વેગે આવો અહીં,
નહિ તો થાશે મારા તનનો નાશ ને.   બેઠી છઉં.

લલિત હંદ.

અરર માહેરું શું હવે થશે, દિન વિચોગમાં શી રીતે જશે;
પ્રિય હું આપને પ્રાણથી હતી, હર્ષથી સદા કંઠ લાગતી.
ત્યમ છતાં અરે કાં તજી ગયા, અરર મારી શું આવી ના દયા;
આ પ્રભુ હવે દેની હાથરે, મેળવ તું હીયાં ત્વરીત નાથરે.
નીકર પ્રાણ હું આપીને મરું, પતિવિના જીવી શું હવે કરું.

(ક્રમસેન પ્રવેશ કરે છે.)

ક્રમસેન—મારા પ્રાણ કરતાં બહાલી રસીકા, કેમ દીલગીર છે?
આટલા દિવસ તો તારા દુઃખમાં ગયા, પણ હવે તારા
સુખનો સૂર્ય ઉદય થયો. (નથી બોલતી જોઈને) અરે,
સ્ત્રીઓનો સ્વભાવજ હોય છે કે પહેલાં તો ના ની નાજ
કહેવાની પણ હવે તારા ચંદ્રશમાન સુખમાંથી મીઠાં
વચન બોલી મારા મનને શાંત પમાડ.

(પાસે જવા માંડે છે.)

રસીકા—અરે અવિચારી ! પરસ્ત્રીને સ્પર્શ કરવામાં કેટલું પાપ છે તે તું જાણતો નથી? દૂર ઉભો રહે દુષ્ટ ! ધિક્કાર હજી તને, કે એક નિર્દોષ અબજાને હરી લાવી તેનું શિયળ ભંગ કરવાને તત્પર થયો છે.

કુરસેન—જો કે કોયલ ખીજવાઇને પુષ્પો પાડે છે, પણ તેનો મધુર સ્વર કાનને મીઠાશ ઉત્પન્ન કરે છે. તેમજ વહાલી રસીકા ! તારા શબ્દ આવા કઠોર છે, પણ તે મારા કાનને અતિશય મધુર લાગે છે. અરે, તારા સ્વરૂપ કમળઉપર હું કેવળ ભ્રમરપ્રમાણે સુગંધી લેવાને ઉઠ્યા કરું છું; તેથી આ દુઃખી થયેલા ભ્રમરને તારા મનોહર શરીરનો સ્પર્શ તો થવા દે. વહાલી ! તને મેળવવા મેં કામસેનનો પરાજય કર્યો, દીલગીર શા માટે થાય છે; આ રાજ સર્વે તારું છે એમ આજથી સમજ. અરે ! એટલુંજ નહીં. પણ તને મારી પટ્ટરાણી કરીને રાખીશ, શો વિચાર કરે છે. આવ ઝેસ મારા ઉછરંગઉપર અને તારા પરવાળા સમ અંધરનું પાન કરાવી શાંત કર.

રસીકા—ચંડાળ, નિર્લજ્જ, નીચકર્મી ! ચાલતો થા અહીં-થી; મુવા, ખળ્યું તારું રાજ ને આગ લાણે તારા મહેલને. દુષ્ટ હું તને ખરેખર કહું છું કે મને ત્રાસ ન આપ નહીં તો આજ ક્ષણે મારો પ્રાણ આપીશ કે જેનો જવાબ તને પેલી નિવૃત્તિની જગામાં ધર્મસન આગળ

આપવો કઠણ પડશે. શું, તને તારા નગરમાં મારા શિવાય થોડી સ્ત્રીયો છે?

કુરસેન—આકાશમાં ચળકતા તારા ઘણાં છે, પણ ચંદ્રવિના પૃથ્વીને પૂરતો પ્રકાશ કોનાથી મળે? તેજપ્રમાણે સર્વ સ્ત્રીયો તારા મુખચંદ્ર આગળ સ્વરૂપહીન અને નિસ્તેજ છે. માટે બહાલી! એક વખત તારા સુંદર મુખે “ધ્યારા” એવો ઉચ્ચાર તો કર.

રસીકા—ચંડાળ, તાળવેથી તારી જીભ તૂટી કાં નથી પડતી? કે આવા શબ્દ નિકળતા અટકે અથવા પૃથ્વી મને માર્ગ આપે તો હું સાંભળતી બચુ. અરે, તારું કાળુ કર અહીંથી, નહીં તો આ કટાર મારા પેટમાં મારી માણુત્યાગ કરીશ. (કટાર કાઢાડી હાથમાં લે છે.)

કુરસેન—હાં, હાં, સુંદરી, આ શું આરંભે છે, અરે તને હજી શું મારા વૈભવની ખબર નથી.

રસીકા—અરે! તને હું કહું છું કે તું અહીંથી જ નહી તો. (કટાર મારવા જાય છે.)

કુરસેન—(કટાર છીનવી લેઈ) પોતાને હાથે આત્મહત્યા કરવી અતિ પાપ છે; તારી ઇચ્છા નહોતી તો હું આ ચાલ્યો, જો ફરીથી એકવાર કહું છું કે વિચાર કર, નહીં તો પસ્તાવો કરવો પડશે, શું તું એમ ધારે છે કે તારા પતિ હજી જીવતા છે, અને તે તને મળશે, પણ નહીં

તે તો ક્યારનો ધર્મદ્વાર પહોંચી ગયો હશે. માટે ખોટી આશા છોડીને હું કહું છું તે સાંભળ કે સુખી થઈશ. (મનમાં) કેવી મૂર્ખ છે આટલું સમજાવતા છતાં માનતી નથી, હું તને વધારે છોડીશ તો એ ક્રોધને વશ થઈ દેહત્યાગ કરશે તો મારી સર્વ મેહેનત વ્યર્થ જશે માટે ચાલ કઈ બીજી ઉપાય કરું.

(કુરસેન જાય છે ને તેની સ્ત્રી આવે છે.)

રસીકા—અરે તું કોણ, અને અહિયાં આવવાનું કારણ શું?

કુરસેનની સ્ત્રી—હું કુરસેનરાજની સ્ત્રી છું અને જરા કામ સારું તારી પાસે આવી છું.

રસીકા—તો ઇશ્વર અર્થે જેમ આવી તેમ પાછી જા.

કુર. સ્ત્રી—બાઈ તમે એટલા શા વાસ્તે ગલરાઓ છો, હું તમારા લાલ માટે આવી છું.

રસીકા—નથી સાંભળવી તારી લાલની વાત, પથ્થર જેવી છાતીના કુરસેનનો સ્ત્રી તુજ કે નહીં? અરે, ઇશ્વરની બીક રાખી મને દુઃખી ના કર.

કુર. સ્ત્રી—બાઈ એમ દુઃખી ન થા, ને હું જે કહું છું તેમાં ધ્યાન આપ, જેવો પવન આવે તેવી પીઠ દેવી જોઈએ, અને વખત જોઈને ચાલવું, હું તને વધારે શું સમજાવું, તુંજ વિચાર કર, જો કે તારો પતિ મળવાની

આશા હોય તો તે જુદીજ વાત છે, પણ રાણભૂમિમાં તેનો તો ક્યારનોએ નાશ થયો હશે. થઈ ગયેલી વાતનો શોક ન કરતાં આવી પડેલા સંકટમાંથી બચવું એજ ડાહપણનું કામ છે.

રસીકા—ખેશરમ, નિર્દોષ, કુટણી, એવું ઊલટાં તને શરમ નથી આવતી? શું પતિનું કુટણપણું કરવા આવી છે; ધિક્કાર છે તારા જીવતરને? રે દુષ્ટા, શંખણી, કર તારું કાળું, નહીં તો હમણાંજ તને સિંધો રસ્તો બતાવીશ.

કુરસેન સ્ત્રી—(મનમાં) અરે, હું કોણ, અને અહિયાં શું કામ કરવા આવી છું, પતિનું વચન માન્ય કરી આવું નિચ કૃત્ય કરવા તૈયાર થઈ (રસીકાને ઘૂટણીએ પડીને) રસીકા, આ સદ્ગુણી રસિકા! હવે શાન્ત થઈ મારો થયેલો અપરાધ ક્ષમા કર, હું વિનતિ કરીને કહું છું કે એ અપરાધ મારે માથે ન મૂક.

રસીકા—(મનમાં) અરે આ કેવી તરેહનું માણસ, મીઠું મીઠું ઊલી કાળજી કોરવા માગે છે કે શું? (પ્રસિદ્ધ) મેં તો તને એક વખત કહ્યું કે વારં કાલું કર પણ તું પોતેજ નિર્દોષ થઈને બકે છે.

કુર. સ્ત્રી—તું જ્યાંસુધી મને બહેન પ્રમાણે ગણી મારા થયેલા અપરાધની ક્ષમા નહીં કરે ત્યાંસુધી પાછી

જવાની નથી, ફરીથી મારા મૌમાથી એવાં વચન નહીં
નીકળે, મનુષ્યથી હમેશાં ભુલ થતીજ આવે છે.

રસીકા—વારૂં ખોલ હવે તું શું કહેવા માગે છે.

કુર. સ્ત્રી—મારે કહેવાનું એટલુંજ છે કે, મને બહેનપ્રમાણે
ગણી મારા વિષેનો દુર્ભાવ મનમાંથી કાઢાડી નાખો.

રસીકા—હીક બાઈ, મારા દિવસજ એવા આવ્યાછે, તેમાં
તમારો શો અપરાધ.

કુર. સ્ત્રી—નહીં નહીં બાઈ, હું ક્ષમા માગી વિનંતી કરું છું
કે, મારાવિષેનો દુર્ભાવ ન રાખવો.

રસીકા—બાઈ તારાં આવાં ભેદ ભરેલાં વચન મને ત્રાસ
આપે છે. પણ હજી કંઈ કપટ રચના કરવાની હોય
તો કહી દે.

કુર. સ્ત્રી—નહીં બાઈ, એવી ખોટી કલ્પના તું તારા મ-
નમાં લાવીશ નહીં, હું મારા ખરા મનથી કહું છું કે
મારાથી બનશે ત્યાંસુધી હું તને ઉપયોગી થઈ પડીશ.

રસીકા—જો બાઈ, તું ખોલેછે તે તારા ખરા અંતઃકરણનો
ખોલ હોય તો હું તારો ઉપકાર માનું છું. અને માગી
લેઉં છું કે, આ કાળ પાશમાંથી મને છોડાવ, જો તમે
મને છોડવશો તો ઇશ્વર તમને તેનો સારો બદલો આપશે.

કુર. સ્ત્રી—બાઈ તે વાતની કંઈ ચિન્તા ન રાખ, હું કહું
છું કે મારાથી બનશે ત્યાંસુધી તને દુઃખમાંથી છોડવ-

વાને પાછી પડનાર નથી. હાલ વખત થઈ ગયો તેથી
હું જાઉં છું, આવતી કાલે તેવિષે વિચાર કરીશું.

પ્રવેશ ૩ નો.

સ્થળ—ગુફા.

માલતી.

માલતી—અરે આ રાક્ષસી ખલામાંથી મારો કોણ જાણે
ક્યારે છૂટકો થશે, આજ સુધી મેં તેને ઉડાવ્યાં કીધો,
પણ હવે આજ ખચિત તે તેના ધાર્યાપ્રમાણે
કોણ જાણે શું એ સંકટ પાડશે; માધવસેન માધ-
વસેન જે તું મને પેલા જંગલમાં મળ્યો નહીં હોત તો
હું આજ દિન સુધી આવું સંકટ સહન કરત નહીં, પણ
મારો પ્રાણ આપીને છૂટકો કર્યો હોત, કારણ તારા મોહ-
પાશમાં ફસાયેલું મારું મન તને મળવાની ઇચ્છાએ માત્ર
દુઃખ સહન કરે છે. તેને તું ક્યારે છોડવશે?

રાક્ષસ—(પ્રવેશ કરીને ગુસ્સાથી) બોલ, આ હડીલી અખલા
હવે તું શું કહેછે? મારું કલું કબુલ કરેછે? નહીં તો આજ
ક્ષણે તારાઉપર દુઃખનો વરસાદ વરસાવવાને તૈયાર છું,
જેના સપાટામાંથી તું પ્રલયકાળ સુધી છુટવા નહીં પામે.

માલતી—ઓ કાળા મહોડાના અસુર ઉન્મત શું તું
એમ ધારે છે, કે મરવાની પીકથી હું તારે સ્વાધીન
થાઉં, પણ એ તારી સર્વ આશા વ્યર્થ છે. અરે જ્યાં
સુધી મારા શરીરમાં એક ક્ષત્રીરાજનું લોહી ફરે છે?
ત્યાં સુધી ઓ દુષ્ટ વાસનાને વશ થયેલા ચંડાળ કોઈ
પણ પ્રકારે તું તારી પાપી આશામાં ફલદ્રુપ નહિ થાય.
તું શું કરીશ, ઘણું કરીશ તો મારો જીવ લેઈશ.

રાક્ષસ—નહી નહીં, તું એમ તારાં મનમાં નહીં સમજતી
કે તને એકદમ મારી નાખું, પણ રીખાવી રીખાવીને તારો
અંત આણીશ. હાલ તો તને જનદુષ્ટ ગુફામાં કેદ રાખીશ
કે જ્યાં તું પૂરો શ્વાસ પણ લેવા નહીં પામે.
(એમ કહી જનદુષ્ટ લાકડી ખતાવે છે તેની પાછળ ચાલી જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—ચોરની ઝુંપડી.

કામસેન.

ગજલ.

વીધીનાં કામ છે કેવાં, દીએ દુખ ઘાતકી થઈને—ટેક.
હતો સુખ ચેહનમાં ફરતો, હરાવ્યો તેજ મુજને ત્યાં;
કરાવી હાર મારી ત્યાં, સહાય થઈ શત્રુને જઈને—વીધીનાં.

હતો હું જે હજારોપર, હુમેશાં હુકમનો કરતા;
તેજ હું રંક આધારે, રહ્યા છું દીન હ્યાં થઈને.—વીધીનાં.

(એક સાહુકારની સ્ત્રી પ્રવેશ કરે છે.)

સાવકાર સ્ત્રી—(ગભરાયેલી) અરે ભલા માણસ ઉઠ.
જલદી ઉઠ.

કામસેન—(ચમકીને) અરે તું કોણ? કોઈ દેવી કે વારાં-
ગના કોણ છે?

સાવકાર સ્ત્રી—અરે ભલા માણસ વાર લગાડીશ તો
તારો જીવ ખોઈશ; ઉઠ જલદી અને ચાલ મારી સાથે.

કામસેન—અરે તું કોણ અને તું કહે છે તે ખરું છે
એ વિષે મારી ખાતરી કેમ થાય.

સાવકાર સ્ત્રી—ખાતરી કરવાનો આ વખત નથી, તારો
બચાવ કરવા માગતો હોય, તો ઉઠ જે પુછપરછ કરવા
ખોટી થઈશ તો આપણા બંનેનો જીવ જશે.

કામસેન—પણ મારો મિત્ર સુરસેન ક્યાં? તેનો જીવ જેખ-
મમાં નાંખી મારાથી કેમ અવાયે?

સાવકાર સ્ત્રી—તેની ગોઠવણ પહેલેથીજ કરી રાખી છે,
માત્ર તારીજ વાર છે.

(બંને જાય છે. ચાર અને તેનો મરદાર પ્રવેશ કરે છે.)

ચોર—સાહેબ આજના જેવો હુકાર તો તમે જનમમાં
પણ નહીં જોયો હોય, એક કોથળી તો તેની પાહે હોના-

મહોરનીજ ભરેલી છે, ને વળી હીરાજડીત દાગીના તેના હરીર ઉપર છે. તે તો જીવન.

સરદાર—તું હુશિયારીથી તેના મિત્રની કોટડી તરફ ધ્યાન રાખ, કે જાગી ઉઠે નહીં તેટલી વારમાં હું તેનું કામ કાઢાડી નાખું. (જાય છે.)

ચોર—(મનમાં) વાહ ! હવે આપણું નહીંબ ઉઘડ્યું, આજના ભાગમાંથી જો પેહા મળે તેની ઓળખાયડી પરણીશ. અરે પરમેહર તે મને કેવી બાયડી આપી છે, કે ઘરમાં જાઉં એટલે કૂતરાની પેઠે હાઉ હાઉ કરતી હામી આવે, ને વળી “આટલીવાર ક્યાં મુવો તો પીટ્યા ! તારાં છોકરાં તો જૂએ મરી ગયાં, તેનો તને વિચારજ મળે નહીં” એમ ઓલી વખતે એચાર ધબા પાણુ મારી લે, પાણુ બસ હવે નહીં ખમું ઘેર જઈ લાત મારીને કાઢાડી મૂકીશ. (સરદાર પાછો આવે છે.)

સરદાર—ક્યાં ગયો પેલો પુરૂષ ? શું તે નાસી ગયો ? ઘણી મહેનત મેળવેલો શિકાર ઝાચો. (મારે છે.) આ ગધેડા, તું શું અહીં વિચાર કરે છે તારૂં કપાળ, પેલો શિકાર તો હાથથી ગયો. તું ધ્યાન રાખીને તે બાજુનો ઓરડો તપાસ કે સંતાચો હોય તો હાથ આવે.

ચોર—હું તપાહું મારૂં કપાળ. મારી બાયડી ને છોકરાં તો હવેમાંજ ઉડી ગયાં ને તને તો જોવાનું હજી છે, મારા

કરમમાં ધખા ખાવાના લખેલા હશે તે મટે કેમ ?
કહેવત છે કે “ચારને પોટલે આખરે ધુળની ધુળ.”
સરદાર—અરે અફલના દુશ્મન ! ઉભો રહીને અહીયાં
શું કરે છે, પેલી સાહુકારની સ્ત્રીને પછવાડેની કોટડીમાં
કેદ રાખી હતી, તે પણ નથી દેખાતી, જ દોડ જલદી
તેના મિત્રને તેડી લાવ, કે ધમકાવીને પૂછીએ
નહી તો “ચારને મળ્યા મોર ” કહેવાશે.

(ચાર જાળને સુરસેનને તેડી લાવે છે.)

સરદાર—(સુરસેનને) જોલ. ઓ ઠગારા, તેં તારા મિત્રને
તથા સાહુકારની સ્ત્રીને ક્યાં નસાડી મેલ્યાં? જોલ જલદી
ખરું નહી તો તારું માથું આ કાણે ધડથી જુદુ થશે. જે
તારો જીવ બચાવવા માગતો હોય, તો ખરેખરું કહી દે.

સુરસેન—જ્યારે સામેની કોટડીમાં મારા મિત્રથી જુદા
પડી સુવાને ગયો ત્યારથી અત્યાર સુધી જે બાબત તમે
કહો છો તે હું કંઈ જાણતો નથી, એવું જોઈ તહોમત
મુકી નકામું દુઃખ કાં આપો છો.

સરદાર—વાહ ! તું ઠગાઈ કરવામાં તો કુશળ જાણાય છે?
અરે હું કહું છું તે માન ને ખરું હોય તે કહી દે.

સુરસેન—ભલા માણસ, મેં તને કહ્યું તથા એક જોલ પણ
વધારે હું જાણતો નથી.

સરદાર—(ચારને) એને મુશકેટાટ ખાંધી અંધારી કોટડી-

માં ફેદ કર, અને સવારસુધી ખરું ન માને તો પાસેના
જંગલમાં લેઈ જઈ તેનું માથું ઘડથી જુદું કરી નાંખ,
કોઈ બીજાને કહેવા ન પામે, કે આ જંગલમાં ચોરનું
રહેઠાણ છે.

ચોર.—બહુ સારું. (જાય છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—જંગલ.

માધવસેન.

માધવસેન—માલતી ! માલતી ! ક્યાં જોણું તને, જંગલના ખૂણેખુણા જેઠ વળ્યો, પણ કહીએ મારા જેવામાં ન આવી; આ દૈવ ! આ કેવો ચમત્કાર, ખચિત આ કામ માણસના હાથથી બન્યું નથી; આમાં કંઈપણ બેદ હોવો જેઠએ. હા, મારી નજર આગળથી જોતા જોતામાં અલોપ થઈ ગઈ, મેં તેને જ્યારે જેઠ ત્યારે કેવું તેનું સુંદર મુખ ગ્લાની પામી ગયેલું હતું, અને તેને જ્યારે અલય વચન આપ્યું તે વખતે તેની કેવી ખુશાલી ! પણ શું કામના આ મારા વિચાર, હું જો અહીં આવા વિચાર કરતો ઉભો રહીશ, તો મને શી રીતે મળશે ! આ ઇશ્વર, મને કંઈ પણ સુઝતું

નથી. હા, પણ તે વાત તો હું વિસરી ગયો, પેલી રા-
જકન્યાના પેટમાંથી કાઢાડેલા સાપે મને વચન આપ્યું
છે, કે સંકટની વેળાએ મને યાદ કરીશ તો તને તેમાંથી
મુક્ત કરીશ, ત્યારે તો ઘટિત છે કે તને અહીં ઊભાવું.
(વાળ અમિત્ર પર મુકે છે, ને ભૂત પ્રકટ થાય છે.)

ભૂત—કેમ મારા સરદાર આ વખતે શું કામ પડ્યું.

માધવસેન—સાંભળ, એક ઘણુંજ અગત્યનું કામ પડ્યું છે,
તથીજ તને અહીં તડાવ્યો છે; માટે કૃપા કરી તેટલું
કામ કરીશ તો તારો આભારી થઈશ.

ભૂત—મોટી ખુશીની સાથે, તમે જે આજ્ઞા કરો તે પાળ-
વાને હું તૈયાર છું, કાંઈપણ શંકા ન રાખતાં કહી દો.

માધવસેન—થોડા દિવસ અગાઉ આ જંગલમાં આવ્યો;
તે વેળાએ એક સ્ત્રી ઊડી હતી તેણે મને કહ્યું કે હું
ઘણીજ થાકી ગઈ છું, તથી હું મારે ગામ શી રીતે
પહોંચીશ, ત્યારે મેં તેને કહ્યું, કે પાસેના જંગલમાં મારો
ઘોડો બાંધ્યો છે, તે ઉપર બેસાડી તને તારે ગામ પહોં-
ચતી કરું, એમ કહી હું ઘોડો લેવા ગયો, ને પાછો
આવી જોઉં છું તો, તે સ્ત્રી દીડી નહીં, તથી હું
ચોતરફ જંગલમાં શોધી વળ્યો. પણ કંઈએ પતો
લાગ્યો નહીં, તથી તને યાદ કીધો છે; માટે મેહરબાની
કરી કેહે કે તે સ્ત્રી ક્યાં છે, અથવા તને કોણ લેઈ ગયું?

મૂત—હા, હું જાણું છું પણ નિરૂપાય છું, મારાથી તેને નહીં લાવી શકાય, કારણ કે સહ્યાસુર નામનો દૈત્ય તેને હરી ગયો છે હાલ તે હિમાલય પર્વતના પશ્ચિમ શિખરનો એક ગુફામાં રહે છે, ત્યાં જઈશ તો તેને મળશે પણ ખૂબ સંભાળ રાખવાની છે. તે રાક્ષસને અદૃશ્ય વિધાનો અભ્યાસ છે, તેથી કોઈ પણ માણસ તેને દેખી શકે નહીં, અને તે પોતાના દૂશ્મનને અદૃશ્યપણે મારી નાંખે છે, તેથી ઘણું જોખમ ભરેલું કામ છે, માટે તારી હિમ્મત ચાલતી હોય તો જાણે.

પ્રાધવસેન—હું આ વાત સાંભળીને ઘણોજ ખુશ થયો, પણ દીલગીરી એટલીજ કે એટલો લાંબો પંથ શી રીતે કપાય અને છતવાનો શો ઉપાય? તે જો તું કૃપા કરી દેખાડે તો હું આભારી થઈશ. હું જાણું છું કે તું સર્વ વિદ્યામાં કુશળ છે તો આજે કામ તારે મન કંઈ નથી. માટે આ કામમાં તું મને સહાય થા.

મૂત—મારા બહાલા મિત્ર! તે વેળા તે મને ખચાચો છે, અને હું પણ વચનથી બંધાયો છું, તેથી એવું જોખમ સહન કરીને હું તને ખરોજ રસ્તા બતાવીશ, માટે ચાલ મારા સરદાર પાસે કે કાર્ય સિદ્ધ થાય.

પ્રવેશ ૬ ઠા.

સ્થળ—અમરપુર.

વાવરો, માધવસેન તથા બિજાં મૂતાવલ.

૧ મૂત.—કેમ વાર આપણો સરદાર નિદ્રામાં છે?

૨ મૂત.—હા, તેને એક અઠવાડિયું થયું સુવાને.

૧ મૂત.—અરે, ત્યારે તો બીજાં પણ અઠવાડિયાં જાગવાને તેને વાર છે, કેમ કરીશું માધવસેન, થોડા દહાડા રહીને આવીએ તો કેમ?

માધવસેન.—થોડા દહાડા તો શું પણ થોડા કલાક જોવા પણ ભયંકર.

૨ મૂત.—અરે, તું પણ કેમ અમારી પેઠ બીહિ છે તને તો જગાડવાની રજા છે.

૧ મૂત.—હા, ઠીક યાદ કરાવ્યું, હું તો જીલી ગયો હતો ચાલ ત્યારે જગાડું. (બાબરા પાસે જઈને ગાય છે.)

મેહેર કર મારી ઉપર બાબરા,

જગાડું છું હું તેની કરજે ક્ષમા—મેહેર.

જીવો જીવો આ કુંવર તરફ,

કૃપા કરી તું પુરજે ઇચ્છા,

તા-રી-મ-ર-જી-થી-પુ-રી થ-શે-તે-ની-ઇ-ચ્છા—મેહેર.

વાવરો—(જાગીને) અહો મૂઠ અનુચરો મના કરેલી છતાં આ બળી બોગને લાવી મને નિદ્રામાંથી કેમ જગાડ્યો.

માધવ.—(ભયથી મનમાં) આ મને ખાઈ જશે કે શું?

૧ મૂત.—નહીં નહીં, એ બળી નથી, પણ આપના આ-
શાંકિત હૃદયોનો મિત્ર એક રાજકુમાર છે, અને એક
કુંવરી ઝોવાઈ ગઈ છે, તે કેમ મળશે તે બાબતવિષે
આપની સલાહ લેવા આવ્યો છે.

બાબરો—શું? તે તારો મિત્ર થાય?

૧ મૂત.—હા, ભૂતપતિ!

બાબરો—તે સ્ત્રીને નજરે જોવાથી ઓળખશે?

માધવસેન—હા મોટા ભૂત, તેને બતાવો તો કૃપા થાય.

બાબરો—હીક છે, ત્યારે તમે સર્વ એક બાળું થઈ જાઓ.

વકોદર! ધુપદાનીમાં ધુપ નાંખ?

(વકોદર ધુપ કરે છે, વિચિત્ર પ્રકાશ થાય છે, એક ભયંકર
ગુફા દેખાય છે, માલતી શોકાવસ્થામાં ઉભી છે, રાક્ષસ
કટાર ઉગામી ભય દેખાડે છે.)

માધવસેન—(તે જોઈ ચમકીને) સખર આ કૂર નિશાચર
હમણાંજ તારો અંત લાવું. (તરવાર ખેંચી મારવા
જાય છે કે સર્વે દેખાવ અદૃશ્ય થઈ જાય છે.)

બાબરો—સખર આ રાજકુમાર! ઉતાવળ ના કર, એમ કંઈ
તારી તરવાર પહોંચવાની નથી તેતા ઘણે દૂર છે.

માધવસેન—(હાથ જોડીને) ત્યારે તો આ દયાળુ ભૂત કૃપા

કરી મને ત્યાં પહોંચતો કર, કે એ પાપીની જાળમાંથી
મારી બહાલી માલતીને છોડાવું.
બાબરો—લે, આ જાદુઈ લાકડી તને આપું છું કે જેની
સહાયથી તે તને મળશે. (લાકડી આપે છે.)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—કૂસેનના મહેલનો એક ભાગ.

રસીકા ને કુસેનની સ્ત્રી.

રસીકા—ભલી બાઈ, તું ઉદાસ કેમ છે? બોલ મારાથી
ભિન્નભાવ રાખતી નહીં, તારો ઉપકાર હું નહીં ભુલું.
કુર. સ્ત્રી—બાઈ રસીકા, હવે તો ખરેખરે અનર્થ થવાનો
વખત આવ્યો છે.

રસીકા—(ગભરાઈને) અરે મારી ધીરજ રહેતી નથી.
કુર. સ્ત્રી—હું શું કહું, સર્વ દુઃખ વરસવાને તલપી
રહેલું છે ?

રસીકા—શિવ, શિવ, આ લગવાન !!!

કુર. સ્ત્રી—બાઈ મારા પતિએ મને છેલ્લો ઉપાય કરી
જોવાને આજ્ઞા કરી છે; હું શું કરું, મને કંઈ સુઝતું નથી.

રસીકા—આવે સમે તારાવિના મને કોણ સહાય કરે ?

કુર. સ્ત્રી—તું ઉદાસ ન થા, હજી તારા બચાવ માટે
ઉપાય છે.

રસીકા—તમારાં વચન મને ધીરજ આપે છે. આ વખત સહાય થનાર તમારા શિવાય બીજું કોઈ નથી, તમારેજ હાથે આ ત્રાસદાયક દુઃખમાંથી છૂટકો પામીશ, તમે મને આગળ જે વચન આપ્યું તે ઉપર હું નિરાંતે બેસી રહી માટે તમે મને છોડી ન દેશો.

કુર. સ્ત્રી—રસીકા, મેં તને એક વખત વચન આપ્યું છે, તથા હું કદીપણ ફરનાર નથી, તેમ કરતાં જો મારો જીવ જાય તો ભલે, પણ દીધેલું વચન હું ખરંજ કરીશ. (જાય છે.)

રસીકા—અરે આ શું, મીકું મીકું બોલી, પોતેજ મને દુઃખની જાળમાં નાંખી દેવા માંગે છે શું? હમણાં તે રાજાને તેડી લાવશે તો હું નિરાધાર અબજા શું કરીશ, અરે હવે તો તે આવે તેના પહેલાં મારો જીવ આપું. હા, પેલી કટાર છે તે મારો અંત આણવાને ખસ છે. (કટાર લાવે છે) આ પરમેશ્વર! ભક્તવત્સલ! દીનદયાળ! મેં મારા પતિની પ્રીતિપૂર્વક સેવા કીધી હોય ને પત્નીધર્મપ્રમાણે મારી વર્તાણુકમાં ચુક પડી ન હોય તો તેના બેગી જલદી પહોંચતી કર.

સુખી આવીયો કારતક માસ—(એ રાગ.)

પ્રભુ કેમ કરેં ડયાં જાઉં, નથી કાંઈ સુઝતું,
મારું હૃદય બળી થાય રાખ, સદા જે સુખી હતું.

દૂષ્ટ કુરે લઈ આવી છાંય, નાંખી દુખ પાશમાં,
હું રહેતી પતિસંગ ત્યાંય, સદા સુખ વાસમાં.
તથા નાથ વિચોગે ઘાત, કરું છું હાથથી,
તેની કરીને મળુ તું ક્ષમાય, મેળવજે નાથથી.

(પોતાના ગળાઉપર કટાર મારવા જાય છે.)

કુર. સ્ત્રી—(એકદમ, ઘસી આવી કટાર ઝાલીને) રસિકા !
બહેન. શામાટે ગભરાઓ છો, હું તમારે માટે પુરૂષનો
પોશાક લાવી છું, તે પહેરો, અને આ વિશ્વાસુ દાસી
તમને સોંપું છું તેની સાથે તમે અહીંથી જાઓ. ઇશ્વર
તમારું રક્ષણ કરે.

રસીકા—આવા તમારા ઉપકારનો બદલો હું શી રીતે
વાળી શકીશ.

કુર. સ્ત્રી—ઉપકાર શાનો, મેં મારું કર્તવ્ય કર્યું.

રસીકા—બાઈ તમારાં દર્શન ફરીથી કરાવે થશે.

કુર. સ્ત્રી—ઇશ્વરની મરજી હશે ત્યારે, ને કદાચ વચમાં
મરણ પામું તો તમારે એટલું સ્મરણ રાખવું, કે આ
ગામમાં પણ તમારું ભલું ઇચ્છનાર એક સ્ત્રી હતી.
બાઈ, હવે તું જલદી જા. વધારે રહેવામાં વધારે વિધ્ન
નહો; હવે પછી શું થશે તેની મને કંઈ ખબર પડતી
નથી, પણ તમારું કલ્યાણ થાય છે, માટે ગમે એવું પણ
અસહ્ય કષ્ટ હું સહન કરીશ. જા સુખી રહેજે.

(રસીકા જાય છે ને કુરસેન દાખલ થાય છે.)

કુર. સ્ત્રી—(તને જોઈ લય પામે છે) ઓ ઇશ્વર, હવે શું થશે, આનો છેડો શી રીતે આવશે.

કુરસેન—ઓ કંગાલ સ્ત્રી, ઘણી મેહેનતે મેળવેલું રત્ન ડયાં છુપાવ્યું, જોલ વેહેલી નહીં તો તારે માથુંજ કાપી નાખીશ.

કુર. સ્ત્રી—બ્રાણનાથ ! મેં તને ઘણીજ દુઃખ પામતી જોઈ ત્યારે અલય વચન આપ્યું, ને આપેલું વચન સિદ્ધ કરવા મેહેલમાંથી નસાડી મુકી.

કુરસેન—દુષ્ટે, આજસુધી તને શાણી, પતિવ્રતા, અને મારું શુભ ઇચ્છનારી સમજતો હતો. પણ હવે મારી પૂર્ણ ખાતરી થઈ કે તારાસરખી દુષ્ટ, કપટી, ને અવિશ્વાસુ સ્ત્રી આ જગતમાં કોઈજ નહીં હોય. માટે અહીંથી તારું કાળું કર.

કુર. સ્ત્રી—દયા કરો બ્રાણનાથ ! દાસીઉપર કોપ કરવો ઘટે નહીં, હું પગે પડીને કહું છું, કે મારાથી થયલો અપરાધ ક્ષમા કરો.

કુરસેન—નિર્લજ્જ, તને લાજ નથી આવતી, કે ધિરજથી આવું ભાષણ ચલાવે છે. બસ તને કહું છું કે જા અહીંથી.

કુર. સ્ત્રી—બ્રાણપતિ ! તમે જોલો છો એવા શબ્દથી મારા કાળજમાં છિદ્ર પડે છે, ગમે તો આજ તરવારથી

મારું મસ્તક છેદો ! અથવા ગમે તે શિક્ષા કરો, પણ એવા તિહાણ શબ્દ ના બોલો.

ક્રુરસેન—સ્ત્રી, એ ચંડાળ સ્ત્રી, હવે તું મારી સ્ત્રીજ નહીં; ફરીથી બ્રાહ્મનાથ એવો શબ્દ કહીશ તો તારી જીભજ કાપી લેઈશ. એવી ચતુરાઈ તું કોને શિખવે છે ?

ક્રુર. સ્ત્રી—અરે શું, મારી ઉપર પરમેશ્વરજ ક્રોધ કીધો છે, કે આપના મોઢાંમાંથી એવાં વચન સાંભળું છું.

ક્રુરસેન—જા, જા, તારે ગમે ત્યાં ચાલતી થા, મારે ત્યાં એક ક્ષણવાર પણ તારે રહેવું નહીં.

ક્રુર. સ્ત્રી.—બ્રાહ્મનાથ ક્યાં જાઉં? મખાપશિવાય આ પૃથ્વીપર મારું ક્યાં બોળે ઠકાણું છે, અને તમેજી જ્યાં રથી તમને કન્યાદાનમાં સોંપી છે ત્યારથી તો મેં તમને પણ તજ્યાં છે; જે સ્ત્રીને પતિ ઉપર હેત હોય છે તેને પિયર અકારું છે, અને પતિ તેજ પરમેશ્વરમ્માણે માને છે, તેથી મહારાજ, મારા અપરાધવિષે તમારી મરજીમાં આવે તેવી શિક્ષા કરો, પણ મારો તિરસ્કાર ન કરો.
(તેના પગમાં માથું મુકે છે.)

ક્રુરસેન—નિર્લજ કુટુંબું હું તને સમજવું તારા જેવી કુષ્ટ સ્ત્રી મરણ પામે તો હું ત્રાસમાંથી છુટું.

(લાત મારી ચાલ્યો જાય છે.)

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ.—શહ્યારુરની ગુફા.

માધવસેન.

(માધવસેન આવી જાદુઈ લાકડી દેખાડે છે, કે તરત કીણાની ભીંતા ફાટી જાય છે, આગળ ચાલી બીજી ભીંત તોડે છે, બે વાઘ આવી તેને અટકાવે છે, તેને જાદુઈ લાકડી દેખાડે છે કે તરત પડી જાય છે, બીજી કેટલાક દારપાળ રાક્ષસોને તે લાકડીવતી મારે છે ગુફાના દરવાજા પાસે આવે છે, પોપટનું પાંજરૂં જોય છે, તેને હાથ અડકાડે છે, એક મહાવિકાળ રાક્ષસ છુમો પાડતો તેની પાસે આવે છે.)

રાક્ષસ—(સાપને પૂછીએ ઝાલી તેનું મોઢું માધવસેન તરફ રાખીને) સખર! સખર!! એ બીકાણું મનુષ્ય, આ મ-માણું મારો એકીમાંથી તું પોપટ લેઈ નાસી જવા માગે છે? પણ જો હવે કેટલીવાર લાગે છે આ સાપને ડંખવા.

માધવસેન—દૂર થા દુષ્ટ ચંડાળ, હમાણાંજ તારૂં અને તારા સાપનું આવી બન્યું. (લાકડી તેના માથાકર મારે છે તરત એક ભયંકર અવાજ થઈને સાપના ચુરેચુરા યર્ષાજાય છે, માધવસેન પોપટનું પાંજરૂં લેઈ જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—અરણ્ય.

પુરુષવેશે રસીકા, દાસી, તથા સિપાઈઓ.

રસીકા— ચાર્લિસ વિક્રાંટિત.

મેં મારા પતીથી અરે છુટી પડી, વિરોગ વેઠ્યો અતી,
આ ઘાટા તરચુક્ત ઘોર વનમાં, દુખો મહા પામતી;
પામીને બહુ સંકટો હુંચ ફરે, અત્યંત ત્રાસે ભરી,
તથી તું પ્રભુ તાર કષ્ટથી મુને, જાયુશું એવું હરી ?

(જરા આગળ ચાલીને) ગજલ.

પ્રભુ પતીને કાન્તથી, છુટી કરતો નહીં;
વેરીને પાણુ વિષ્ટાં, વાલાથી કરતો નહીં. પ્રભુ.
સંકટ સહ્યું અતીશય મેં, અનહુદે અપાર;
તથી તું મેળવ નાથથી, વેગે પ્રભુ અહીં. પ્રભુ.

પદ કાફી.

પ્રભુ મને માર્ગ બતાવ,
દારણુ વનમાં રખડી મરું હું. પ્રભુ મને.
નંગલ નંગલ રખડી હું થાકી,
ડ્યાંચ ન દીસતો પારરે, દારણુ.

દાસી—બાઈ, તમે અતિશય શોક ના કરો; ઘણું દુઃખ-

સહન કરી તમારૂં મનોહર સ્વરૂપ કુમળાઇ જવા આવ્યું
છે, તેને વધારે ના કુમળાવો.

રસીકા—અરે બાઈ, વધારે શું કહું, એ સઘળું રૂપને
લીધેજ સંકટ.

દુહો.

પડો અગ્રી તે રૂપમાં, જેથી ઉપજે દુઃખ;
રૂપે અતિ સંકટ સહી, થઇ પ્રિયપતી વિમુખ.
જેને પતિ અતિ પ્રેમથી, આ'તો હૃદય માંડ;
તે રઝળે વગડામહી, ઠરી ન જોસે છાંય.
લેપન ચંદન તનપરે, કરતી ભુવન માંડ;
તે ઉનાં આ આંસુથી, ફરી ફરી ભીંજે હ્યાં.
કિરણો મસ્તક નાંખવા, ઇંદુ નહી પામેલ;
તે મસ્તક તિલ્લણ સહે, રવિ કીરણની રેલ.
જે પગ ખુલ્લો ભૂપરે, કાણુમે નાહી ધરેલ;
તેમાં કંકર કંટકે, ચાલી રક્તની રેલ.

માટે બજ્યું રૂપ.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

છે તે રૂપ ખરાબ આ જગતમાં, જે શિલ રાખે નહીં,
છે તે ધન્ય કુરૂપ નારીજનનું, જે શીલ ચુકે નહીં;

છે તે ધીક સદાય નારીજનને, જે શિલ ત્યાગી ફેરે,
તે પાપાણીની પુતળી સમજવી, ના ધર્મને આચરે.

દાસી—હોય બાઈ, તડકો છાંયડો એમજ રૂંચા કરે છે, માટે
ધશ્વરે આપેલા દિવસ ધીરજથી સહન કરવા.

રસીકા—એમજ મન વાળી આજ દિન સુધી જીવું છું.
(સામે જોઈને) અરે, પણ સામેથી પેલા લોકો આપણી
તરફ ધસતા કેમ આવે છે વાર?

દાસી—ખચિત એ તો રાજના માણસો દેખાય છે.

રસીકા—(વ્યાકુળતાથી) અરે, હવે ક્યાં સંતાઈએ?
(સીપાઈઓ દાખલ થાય છે.)

૧ લો સિપાઈ—સરકારે આપણી પાસે જે માણસોનું
વર્ણન કયું હતું તેવાજ દેખાય છે માટે પકડો.

૨ જો સિપાઈ—શિકાર સપડાયા પછી ઢીલ કેવી? (રસીકા
તથા દાસીને) કેમ હુરામખોરો, નાસીને કેટલેક જશે?

રસીકા—(ગરીબાઈથી) અરે ભલા માણસો, અમે તમારે
શું બગાડ્યું.

૧ લો સિપાઈ—ચુપ, રહો, ટકટક કરવાનું કંઈ કારણ નથી.

રસીકા—પણ આ રસ્તે તમે જવાની ના કહો તો હું
આ રસ્તે જાઉં.

૧ લો સિપાઈ—ના ના, હવે ક્યાંય નહીં જવાય; સિપા-
ઈઓ જુઓ છો શું? નાખો ખેડીયા એના હાથમાં.

રસીકા—અરે લલા માણસો, અમે ગરીબ પ્રવાસી છીએ તેને કાં દુઃખ આપો છો, અમે તમારું શું બગાડ્યું.

૨ જો સિપાઈ—શું? અપરાધ કરે તેને સજા કરવી, એવું કયા શાસ્ત્રમાં છે, તેમજ, ગરીબને દુઃખ આપ્યાવગર કોણ પૈસાદાર થયો છે? હજાર ગરીબ મરે ત્યારે એક પૈસાદાર થાય માટે ચાલો મુંગા મુંગા અમારા રાજ પાસે કે, અમારાં ખીસાં ભરાય, ખીસાં.

(સિપાઈએ બાંધવા જતાં રસીકા સુછીંગત થાય છે.)

કામસેન—(પ્રવેશ કરીને.)

કહું કયા ફલકકા સતાયા હુમે.—(એ રાહ.)

કહું શું નસીબે દુખીઓ કીધો છે,
બેખ પ્રિયાને વિચોગે લીધો છે. કહું શું.

હતી જે પ્રિયા પ્રાણથી પ્રિય મારી,
હરી દુષ્ટ કુરે દગો તો દીધો છે. કહું શું.

દયાળુ પ્રભુ પ્યારી મારીથી ક્યારે,
મેળવશે મને માર્ગ મેં આ લીધો છે. કહું શું.

(સિપાઈઓ તથા રસીકાઉપર નજર પડવાથી) અરે, આ શું, આ પ્રવાસી તથા તેનો સ્ત્રીને આ સિપાઈઓ શા માટે પકડે છે, પૂછું તો ખરો, (પાસે જઈને) અરે લલા સિપાઈઓ, આ માણસોને શા માટે એમ બાંધ્યાં છે? શું કંઈ ગુન્હો કર્યો છે?

સિવાઈ—અમારી મરજી, તું કોણ મોઠો પૂછનાર ?

કામસેન—(ક્રોધથી) કહું છું કે સીધી રીતે ઉત્તર આપો,
નહીં તો સ્વાદ આપશો.

સિવાઈ—જા, જા, ચાલતો થા; નકામો જીવ જોઈશ
વધુ જોઈયો તો.

કામસેન—શું તું મારો જીવ લેઈશ? ત્યારે ચાખ હવે સ્વાદ.
(પીસ્તોલ મારે છે, એક સિપાઈ ઘાયલ થઈ પડે છે, બા-
કીના એકદમ ધમારો કરી કામસેનને પકડે છે, અને
રમીકા તથા દાસી સુદ્ધાં મહુને લેઈ જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ નો.

સ્થળ—શહ્યાસુરની યુક્ષ.

માલતી—(જાદુઈ યુક્ષમાં કેદ કરેલી ગાય છે.)

શિશ્વરિણી.

અસહ દુખ પ્રીતિ, અખળા જાતે ક્યમ સહું,
ન જાણે બીજું, જો હું દુખથી બળી મરું;
અતી વેગે કરી તું, માધવ મોકલ પ્રભુ અહીં,
નહીં તો જાશે, પ્રાણ ખચીતજ મમસહી.

દાંડી.

પ્રભુ દે તું મુકતી મને નીવારો,
કુર કષ્ટો સહી હવે હું હારી;

પ્રિય આવ્યા હજી ન વારે મારી,
તથી લાગે આ જીંદગી અકારી,
અરે માધવ, નિર્દય કેમ થયો ?

મેરવી ગજલ.

દેખીને બંધનમાં મુજને થતા નથી કેમ સહાય—ખેવાર.
કેવી ઉમેદ હતી મળવાને પહેનને,
મળીન બેન મુજને અધવચ્ચ ફસી છું ત્યાંય—દેખી.
સહન કરું દુઃખ મળવાને માધવ,
પ્રિતમ દરશણુ ઇચ્છાયે કરતી નથી હત્યાય—દેખી.
હવે તું સત્વર મળશે ન મુજને,
નિશ્ચે તે દૂષ્ટને હાથે મહોત માંડે થાય—દેખી.
રાક્ષસ—(પ્રવેશ કરીને).

યાર તુમારે દેરે આનેકા—(ઐરાહ.)

શા માટે તું શોક કરે મન નસીબ ઉઘડ્યું તારું રે;—ટેક.
રાણી થાશે શહ્યાસુરની કહ્યું કરીશજી મારું રે—
સુખ અધીકછે સ્વર્ગથી આંહિ થયું હવે એ તારું રે—શામાટે.
જરાન પામે તું કદી એવું અમૃત પાન કરાવું રે.—
લજ્જા મુકી લગ્ન મુજસાથે કરોને જલદી તમારું રે—શામાટે.

હજી તારે દુઃખમાંથી છૂટવું હોય, અથવા બુઝો

પાટતાં બંધ થવું હોય, તો મારી મરણ પ્રમાણે ચાલ, હું તને મારી પટરાણી કરીને રાખીશ, હજારો ચુકેલો, લાખો ડાકણો, તથા ઝેસુમાર ભૂતો, એ સર્વે તારી હાજરીમાં રહેશે; પણ જો, મારા કહ્યાપ્રમાણે નહીં ચાલે તો આના કરતાં દુઃખ વધારે આપી, રીખાવી રીખાવીને તારો જીવ લેઈશ.

માલતી—ઓ ચંડાળ, તારે ગમે એટલું સંકટ આપ. આના કરતાં ભયંકર કેદખાનામાં રાખ, ચહાય તો કાપી નાખ, ચહાય તો ચીરી નાખ, એ સર્વ હું ખુશીથી સહન કરીશ પણ તારી દુષ્ટ વાસનાને પૂર્ણ કરું એવું કદીજ સમજતો નહીં; હું ક્ષત્રીથી ઉત્પન્ન થઈ, મોતથી ડરી, તારા જેવા ચંડાળને કબુલ કરું, તે કરતાં મરવું એ હજાર ઘણું સારું.

રાક્ષસ—હજી પણ હું તારીઉપર દયા કરી એક દિવસની તને છુટ આપું છું, તેથી કાલે જો મારી મરણને અનુકૂળ ન થઈ, તો ઉકળતી તેલની કડામાં નાંખી તારો જીવ લેઈશ.

માલતી—એક દિવસ તો શું, પણ એક હજાર યુગ થાય તો પણ તારે આધીન થનાર નથી; મારો વહાલો માધવસેન. આ ભવમાં નહીં, તો આવતા ભવમાં તો મળશેજ.

રાક્ષસ—(ક્રોધાવેશે આશપાસ જાદુઈ લાકડી ફેરવે છે, કે બધે શળગી ઉઠે છે.)

માલતી—(તાપથી પીડા પામીને) ઓ ચંડાળ, મને આ પ્રમાણે ના રીખાવ, ચાહેતો ફાંસી દે, ચાહેતો ગદ્દન માર, તારે ગમે તે કર, પણ એકદમ મારો અંત આણ. માધવસેન! ઓ મારા બહાલા માધવસેન! મારી બહારે આવ.

માધવસેન—(અંતરીક્ષથી પોપટ લેઈ નીચે ઉતરે છે.)

રાક્ષસ—(ચમકી માધવસેન તરફ જોઈ ક્રોધથી) ઓ કમનસીબ માનવી! શા માટે તું અહીં આવ્યો? શું તને તારો જીવ નથી બહાલો? ઘણુંજ સારૂ થયું, આ અખજાની પંચાતીમાં મારાથી લક્ષ કરવા નહોતું જવાયું, પણ આપોઆપ અહીંયાંજ આવી મળ્યું, માટે ઊંચે હવે તું કયે પ્રકારે મરવા માગે છે.

માધવસેન—(નીચે ઉતરી રાક્ષસ તરફ આવીને) વાહ ! મારા ઓલ્યા ઉદાસી ભોળા ભૂત! તમે જીવના તો ઘણા ઉદાર દેખાઓછો, અને લોકોની મરજીપ્રમાણે મારોછો નહી વારં? ત્યારે લ્યો મારા ઠીંગુજી ડગ (એમ કહી પોપટ કહાડે છે) હું આ જોતે મરવા માગું છું.

(પોપટ ખતાવે છે.)

રાક્ષસ—(અત્યંત ભયથી) ઓ ભલા કુમાર, તું મારો બચાવ કર, હું તારા કલ્યાણમાણું ચાલીશ; અરે, તારો તાબેદાર થઈશ, માટે કૃપા કરી આ પોપટ મને આપ.
(નજીક જવા માંડે છે.)

માધવસેન—લે ત્યારે આવ નજીક.
(પોપટનો એક પગ મરડી નાંખે છે
કે રાક્ષસનો પગ લંગડો થાય છે.)

રાક્ષસ—(લંગડતો ચાલીને) ઓ ભલા માણસ, મારો બચાવ કર.

માધવસેન—વાહુ! જીવનો તો ખરેજ લહેરી, જે વખતે જંગલમાં જતી આવતી અબળાઓનું હુરણ કરી લાવતો, તે વખતે વિચાર કર્યો હોતો?
(એમ કહી પોપટની ડોક મરડી નાંખે છે.)

રાક્ષસ—(એક ભયંકર ચીસ સાથે પૃથ્વીપર મડદુ થઈ પછડાય છે
જાડુઈ ચુકા ફાટ છે માલતી દોડતી માધવસેન પાસે આવે છે.)

માલતી—કોણ? માધવસેન, તેજ મારો બચાવ કર્યો, આ પાપીની જાળમાંથી છોડાવી, ત્યારે હવે કૃપા કરી કહેા કે મારી વહાલી રસીકા ક્યાં છે?

માધવસેન—(નિશ્વાસ નાખીને) પ્રિય માલતિ! તે કુરસેનને ત્યાં કેદ છે તેથી વધારે કશું હું જાણતો નથી. તેની પાસે હાલ લશ્કરનું જોર વધારે છે અને આપણને

લશ્કર મેળવતાં થોડો વખત લાગશે. એટલીવારમાં તારા પિતાની દરબારમાં જઈ કંઈ જોડવાણ કરીએ.

માલતી—લશ્કરની તો તમારે જરા પાણુ ચિન્તા કરવી નહીં કારણ કે લશ્કર તો પૈસાનું છે, ને આ રાક્ષસની ગુફામાં દ્રવ્ય ઘણું છે માટે આવો તે લેઈનેજ જઈએ.
(જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—કૂરસેનનો મહેલ.

કુરસેન તથા સિપાઇઓ.

કુરસેન—રસીકા, રસીકા, તું મને ક્યારે મળશે? હું તારું અહર્નિસ ઇશ્વરપ્રમાણે ચિન્તવન કરું છું, તે છતાં મને તજ કેમ ગઈ? શું મારી સ્મૃત્તિ તારા ધ્યાનમાં ન આવી? મારા કરતાં વધારે સ્વરૂપવાન રાજા તને ક્યાં મળશે? ઇંદ્રાસન સરણો મારો મહેલ તારાવિના ઉજ્જડ છે, નહીં હું બુલું છું તારું નસીબનું કંગાલ! તેથી સુખ કેમ ભોગવે, (સિપાઇઓ પ્રવેશ કરે છે) શું, હજી રસીકાની શોધ ન કરી લાવ્યા? તમારું કંગાલ મોં મને ઘડી ઘડી ન બતાવો; રસીકાવિના આપ્તુ જગત્ મારે મન ધુળ ખરાબર છે.

સિપાઈઓ—મહારાજ! એટલા કોપાયમાન શા માટે થયા છે,
રસીકાને અમે ખોલી કહાડી છે, ને વધારે ખુશીની વાત
એ કે તમારો શત્રુ કામસેન પણ પકડાયો છે.

કુરસેન—ત્યારે પૂછવા કેમ આવ્યા છો? લાવો એકદમ
અંદર.

સિપાઈ—જેવી આજ્ઞા મહારાજ. (જાય છે.)

કુરસેન—ઠીક થયું, હવે મારી ઇચ્છા પૂર્ણ થશે.
(સિપાઈઓ પુરપવેશ રસીકા તથા કામસેનને લાવે છે.)

કુરસેન—(કામસેન તરફ ક્રોધથી જોઈ) આ હીણ ભા-
ગ્યેજ મારી આજ્ઞા ઉંઘી વાળી છે માટે એને જીવતા
મૂકવા હું રાજી નથી (સિપાઈને) જા વધ કર્માધિકારીને
ખોલાવી લાવ.

સિપાઈ—આજ્ઞા મહારાજ. (જાય છે.)

કુરસેન—(કામસેનને) મારી સાથે વરવા ચોગ્ય, એવું જે રત્ન
તને તું વર્ચો, તેથી તને હું ફાંસીની દોરી સાથે વરાવું છું.

રસીકા—(કામસેન તરફ જોઈને) પ્રાણનાથ ! આ હું શું
સાંભળું છું. (મુઠ્ઠા ખાય છે.)

કુરસેન—શું થયું પ્યારી રસીકા. (પાસે જવા માંડે છે.)

કામસેન—દૂર રહે આ નિચ બુદ્ધિના પાપી ચંડાળ, તને
શરમ નથી આવતી કે તું મારી નખજાઈનો લાલ

લેવા ધારે છે, અને હું તારા તાબામાં કેદ પકડાયેલો છું તથી આવાં વચન બોલે છે; બેશરમ ! શું તું એમ બળવાન કહેવાશે ? એક સિંહને પાંજરામાં જોઈ બકરી ગાળો આપે તો તથી શું બકરી બળવાન કહેવાય ? તેમજ તું પણ મને બેડીચોમાં જોઈ ઇચ્છાપૂર્વક બકે છે. પણ મુક મને છુટો અને તારું આખું સૈન્ય તારા બચાવમાં લેઈ મારી સામે એ પ્રમાણે બોલી જો. એટલે તારું પાપી મસ્તક તારા દુષ્ટ ઘરઉપર કેટલીવાર સલામત રહેશે તે જોઈશ.

ચંડાલ—(મવેશ કરીને) મહારાજ ! શી આજ્ઞા છે.

કુરસેન—જાઓ, આ દુષ્ટને ફાંસીએ લટકાવો.

રસીકા—(જરા સાવધ થઈને) અરે, આ શું ? અરેઅરે બનાવ છે કે સ્વપ્ન (કુરસેનને) નહીં નહીં મારા પ્રાણનાથ પહેલાં મનેજ લટકાવ.

કામસેન—(રસીકાને) દોહરો.

ના કર ચીંતા પ્રીય મને, લખ્યું વિધીએ તે થાય;

ટળવાનું તે તો નહીં, કરીએ કોડ ઉપાય.

પાપ જે પેલે જન્મ મેં, કર્યા હશે કંઈ ક્યાંય;

જોગવવાં તન ને પડે, વધઘટ તેહ ન થાય.

રસીકા—(કુશકાં ભરતી ભરતી.)

વેન.

તું પ્રાણુ જતાં હું જીવી કરું શું,
નીરજીવ દેહ તું કે ક્યાં કરું હું;
પતીવીણુ પૃથ્વી પરેના કરું હું,
તુંજ પ્રાણુ તેથી તું સાથે મરું હું.

(કામસેનને ગળે વળગે છે.)

કુરસેન—(સંકોધ) જ્યાં શું કરો છો, જાઓ, લટકાવી
દા આ પાપીને ફાંસીએ.

રસીકા—અરેરે, હજી સુધી આવાં વચન સાંભળવાને કેમ-
જીવું છું; કુરસેન, તારો જન્મ માણસને પેટે થયો હોય,
અથવા દયા એવો શબ્દ તારે કાને પડ્યો હોય, અથવા
પ્રીતમ પ્રિયાના પ્રેમથી તું જાણીતા હો, કે જગત્કર્તા-
નો કાંઈ ભય હોય, તો મારા પ્રાણુપતી પહેલાં મારો
જીવ લે.

કુરસેન—નહી પ્યારી રસીકા, તું મરવાને ચોગ્ય નથી, તું
તો મારું મનરંજન કરવા ચોગ્ય છે, માટે ચાલ મારા
રંગમહેલમાં, નહીં તો આ આલિંગન લેવાના હાથવડે
તારા સુંદર કેશ ઝાલી ખેંચી જવી પડશે; તે શિવાય તું
એ કંમાલથી છુટી નહી પડે.

કામસેન—ઓ ચંડાળ મેં તને અટકાવ્યો તે છતાં ફરીથી
એવાં વચન યોલવાની હિંમત કીધી, ત્યારે સંભાળ હવે.
(એકદમ જોર કરી સીપાઇઓના હાથમાંથી છુટી બેઠીથી
બંધાએલા બે હાથે કુરસેનને મારવા દોડે છે.)

કુરસેન—(તરવાર ખેંચીને) સપ્તર ત્યાંજ ઉભો રે નહીં તો
તારું કંગાલ મસ્તક અહીંજ ધૂળમાં રખડશે.

રસીકા—(એકદમ વચે પડી) બ્રાણનાથ! એ નિર્દય ખુનીને
વધારે ના છેડો; તમારા સપ્ત બંધથી બંધાએલા હાથ
પુર હથીયાર બંધની સામે શી રીતે ટકશે, માટે બ્રાણ-
પતિ કંઈ પણ ઉપાય કરી મારો તમારેજ હાથે નાશ
કરો કે એવાં તીવ્ર વચન સાંભળવાજ ન પડે.

કુરસેન—સિપાઇઓ જુઓ છો શું? પકડો મજબુત,
(સીપાઇઓ તેમ કરે છે) (ચંડાળને) સાંભળ કાળસેન,
એને દક્ષિણ રમશાનમાં લેઈ જઈ હુમણાં ને હુમણાંજ
ફાંસીએ ચડાવ; જા ઢીલ ન કર.

ચંડાલ—બહું હાઈ મહારાજ! (રસીકાને) બાઈહાદેબ,
હવે તમે એને છોડી દો, તડકો વધારે પડે તો ફાંહીએ
ચડતાં દુખ બહુજ પડે.

રસીકા—નહી, હું મારા બ્રાણનાથથી છુટી નહીં પડું,
માટે દયા કરી મનેજ પહેલેથી ફાંસીએ ચડાવ.

ચંડાલ—નહીં તેવો કંઈ રાજનો હુકમ નથી.

રસીકા—અરેરે, પ્રાણુપતિ ! હવે મારું શું થશે, મને નિ-
રાધાર તજી જશે નહીં. એવા નિર્દય ન થાઓ,
અને આ તમારા હાથમાં જે લોહની બેડી છે, તેવડે
મારા કપાળમાં પ્રહાર કરો, કે તે પાપીની જાળમાંથી
મારો પાણુ છુટકો થાય.

કામસેન—અરેરે, એ શું બોલે છે, પ્રિયા ! જે સુંદર કપા-
ળને મેં ચુંબન કરેલું, તેનેજ, જે હાથે પ્રેમાલિંગન લીધેલું
તેવડે ફાંડું એ બનેજ કેમ, (બેઠે છે) (કુરસેનને) આ
ઘાતકી ચંદાળ, તું યાદ રાખજે કે, આ જગત્માં તો તું
ફાવ્યો, પણ પેલી નિવૃત્તિની જગ્યામાં ધર્માસન આગળ
શી ગતિ થશે તે તપાસજે. (રસીકાને) રસીકા ! વહાલી
રસીકા !! તું મને છોડ મારા દુઃખી મનને વધારે વ્યાકુળ
ન કર. આપણા ભવિષ્યમાં જે લખ્યું હશે તેમાં કોનો વાંક.

કુરસેન—અરે, હજી જોયાં શું કરો છો ? લેઈ જાઓ એક-
દમ, (રસીકાને) વહાલી ! એ કંગાલને વળગવે તારું શું
વળવાનું છે ? છોડ એને, જવા દે.

સિપાઈ—(કામસેનથી છુટી પાડતા રસીકાને) મુક હવે,
વળગવે તારું શું વળવાનું છે.

કામસેન—(રસીકાને બેઠીને) પ્રણામ ! રસીકા તને છેલ્લા
પ્રણામ !!

ગજલ.

મરૂં છું વેરી હાથથી, તજીને તુજને આમ;
 પ્રણામ છે પ્રિયા તને, છેવટે પ્રણામ.—મરૂં છું.
 પ્રણામ કે'જે માતને, મુજ ભ્રાતને પ્રણામ;
 પ્રણામ મારા તપ્ત ક્ષત્રી, જાતને પ્રણામ.—મરૂં છું.
 પ્રણામ કે'જે મીત્રને, મુજ દેશને પ્રણામ;
 પ્રણામ વાલાં શેહરને, મુજ વેશને પ્રણામ—મરૂં છું.

ગજલ.

(રાગ જોગીયો આશાવરી.)

કામસેન—પડું છું હું વિખુટો પ્રિયા સંયોગથી તારા,
 રસીકા— ના કર ચીંતા મન હું ભેગી મરીશ પ્યારા.
 કામસેન—પાપ પેલે જન્મ મેં, કયાં હશે કંઈ ક્યાંય;
 ભોગવવા પડ્યાં તને, વિયોગમાં મારા—પડું છું.
 રસીકા— પ્રેમને વશ થઈ હું નિશદ્દિન રેતીતી મુખચેનમાં;
 છુટી પડાવી દુષ્ટેયે, તુજ સંગથી પ્યારા—નાકર.
 કામસેન—લખ્યું હશે જે ભવિષ્યમાં, ટળવાતું નહીં તેહ;
 બન્યું હોય જે કંઈ, કેજે ભ્રાતને મારા—પડું છું.
 રસીકા— છવીને હું શું કરું, મરીશ તારી સાથ;
 મેળવશે ભવોભવ પ્રભુ, તુજથી પ્યારા—નાકર.
 (કામસેન જવા માંડેછે.)

રસીકા—પ્રણામ! મારા બહાણા કામસેના મારું શું થશે ?

ઓ પૃથ્વી, તારા પેટમાં મને સમાવ.

(મુર્છાગત થઈ પડે છે, કામસેનને લઈ જાય છે.)

કુરસેન—(દરબારીઓને) જાઓ તમે સર્વ બહાર જાઓ, મારી આજ્ઞાશિવાય પાછા આવશો નહીં ? (દરબારીઓ જાય છે,) રસીકા ! વાલી રસીકા ! આવી કઠોર જમીન ઉપર કેમ પડી છે ? ચાલ, સુંગધીમય ને શીતળ પુષ્પની શય્યાઉપર.

(ઉઠાડવા જાય છે.)

રસીકા—(જરા શુદ્ધીમાં આવીને) ઓ ચંડાળ, હું તારા કાલાવાલા કરી કહું છું, કે મને દુઃખી ના કર, પરસ્ત્રી આસક્તમાં કોણે લાભ કહાડ્યો છે? વિચાર કર, રાવણનું રાજ્ય શા માટે ગયું? કીચકને ભીમે શા માટે કચર્યો? અને દુર્યોધનનો દાટ શા માટે વળ્યો? માટે દયા કરી મારા પતિનો બચાવ કરી તેની સાથે મેળવ, નહીં તો ઈશ્વર તરફથી નિમાચેલી શિક્ષાને પાત્ર થઈશ.

કુરસેન—અહો સુંદરી, ત્રૈલોક્યમાં મને શિક્ષા કરનાર કોઈ છેજ નહીં; કારણ તારી તરફથી જે કામબાણ વાગ્યું છે, તેના કરતાં વધારે શિક્ષા કોણ કરશે, માટે એ સર્વ કલ્પિત વિચાર છોડી દેઈ એક વેળા મારા મનને શાંતિ પમાડ; તારી આવી અવસ્થા જોઈ મને દયા આવે છે, અને તેથીજ તને સુખી કરવાને ઈચ્છું છું, પણ સુખી

થવાની કુંચી તારે હાથ છે, ના કહીશ તો હવે મારા હાથમાંથી ક્યાં જનાર છે? પણ પ્રીતિનું કામ પ્રીતિથીજ કરવું, એવો મારો વિચાર છે.

રસીકા—અરે, આવા તિક્ષ્ણ શબ્દ યોલવા બંધ કર અને મને તારી ધર્મકન્યા સમજી મારાં પતિવ્રતનું રક્ષણ કર.

કુરસેન—નહી, હવે તને નહી મુકું, સત્વર સાવધ થઈ મારી ઇચ્છા પુરી કર, નહી તો તારા શરીરઉપર એક વસ્ત્ર સુધાં રહેવા નહી પામે. (તેને વળગવા જાય છે.)

રસીકા—(ગભરાઈને) રક્ષણ કરો વિશ્વનાથ !!!

સિપાઈ—(દોડતો દોડતો ગભરાઈલો આવીને) મહારાજ! મહારાજ!! જલદી નાસો.

કુરસેન—(ઉતાવળથી) કેમ થયું? આ બધો ઘોંઘાટ શાના?

સિપાઈ—કામસેનના લાઈ માધવસેને આપણા શહેરના કીલ્લાઉપર વિજયની ધ્વજ ચઢાવી અને તેનું આખું લશ્કર શહેરનાં ખુણેખુણાં ફરી વળ્યું, તથા માધવસેન કેટલાક સ્વારો સાથે તમને શોધતો ફરે છે, માટે આપનો જીવ બચાવવો હોય તો વેહેલા નાસો.

કુરસેન—(ગભરાઈને) અરે, હવે હું ક્યાં જાઉં?

(માધવસેન પ્રીપાઘયોસ્થિત પ્રવેશ કરેછે.)

માધવસેન—પકડો પકડો એજ ચંડાળ (સિપાઈઓ કુરસેનને પકડેછે) ખુબ સજ્જડ બાંધો કે શ્વાસ લેવા પણ ન પામે.

રસીકા—(મુછીગત સ્થિતિમાં) અરે હજી મારો અંત ન આવ્યો, શું હજી મારા ભાગ્યમાં વધારે સંકટ સહન કરવાનું લખ્યું હશે. અહો પરમેશ્વર! હવે તો તારે તેડું મોકલી આ કષ્ટાગ્નિમાંથી છોડવ, અને મારો પ્રાણુપતિ, અરે મારું જીવન, કામસેન! જે તારીપાસે આવવાની તૈયારીમાં હશે તેની સાથે મેળવ.

માધવસેન—(આશ્ચર્ય પામીને રસીકાને) અરે ભલા માણસ, તે કામસેનને કેમ યાદ કર્યો શું તું તેને ઓળખે છે?
(માલતી ગભરાયતી પ્રવેશ કરે છે.)

માલતી—માધવ! માધવ!! અરે મારી બહાલી બેઠેન રસીકાને પત્તો કંઈ લાગતો નથી? અરે, હવે ક્યાં મળશે? શું આ ઘાતકીએ તેને મારી તો નાંખી નહીં હોય?

રસીકા—અરે, તેના હૃતભાગ્યમાં એવું તે ક્યાંથી, દુઃખઉપર દુઃખ સહન કરવાને તે હયાત છે, તેથી કોઈ કૃપાળુ થાઓ, અને મારો પ્રાણુ લેધને મને સુખી કરો.

માલતી—(અચંખો પામીને) આ શો ચમત્કાર! એને! સાદ તો મારી બેઠેન રસીકાના જેવોજ છે? પુરુષવેશમાં કેમ? કંઈ ઠગાઈ તો નહીં હોય? (નિહાળીને) કોણ, રસીકા?

રસીકા—હા બેન, હું પાપણી હજી જીવું છું, પણ તું ખરેજ માલતી કે સ્વમ જોઈું છું.

માલતી—નહી બહેન, સ્વપ્ન નહીં, પણ તું માલતીનેજ બેઠેલી છે.

માધવસેન—માલતિ! આપણી મેહેનત સફળ થઈ કે રસીકા જીવતી મળી.

રસીકા—અરે જીવતી નહીં પણ મરેલી, ખરેખર મરેલીજ સમજો. પતિવડે જેનું જીવંતું તે પતિવિના જીવતી કેમ કહેવાય?

માધવસેન—(આતુરતાથી) કેમ, કામસેનને શું થયું?

રસીકા—આ દુષ્ટના કહેવાથી તેને ચંડાળો હુમાણાંજ ફાંસીએ ચડાવવા સ્મશાનમાં લેઈ ગયાછે. અરેરે, પ્રાણનાથ! મને તજી કેમ ગયા.

માધવસેન—શું મારા ભાઈને ફાંસીએ આ ખુની ચડાવે? માલતી રસીકાને પાસેની જગ્યાપર લેઈ જઈ સાવધ કર, તેટલીવારમાં હું આ પાપીની વચ્ચે કરું. (કુરસેનને) ચંડાળ, ત્યાં આગળ, ખતાવ ફાંસીની જગ્યા. જો કામસેન હુયાત હશે તો ઠીક નહીં તો તારો સોનેરી મહેલ તથા બાગને સ્મશાનની હાલતમાં લાવીશ. તારા શેહેરને ઉજ્જડ અરણ્ય બનાવીશ, અને તારા દેશને સળગતી હાળી કરી તેમાં તારા કુટુંબને હોમીશ, અને છેવટ તારી જીવતે ચામડી ઉતારીશ. ચાલ, જલદી ફાંસી તરફ.
(બંને જાય છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—રમશાન.

(કામસેને પીતાંબરી લાલ પહેરેલી, તથા લાલ કણેરના કુલની માલા ગળામાં ઘાલેલી, અડધા ઉઘાડા શરીરઉપર ગુલાલ છાંટેલો, એવા વેશે બે ચંડાળ લઈ આવે છે.)

૧ લો ચંડાળ—(કામસેનને ઘટ્ટો મારીને) ચાલ અહ્યા હુરાતનતો બહુ દેખાડતોતો ને વળી બીહિ છે હાનો.

કામસેન—અરે ભલા ચંડાળો, તમે દયા કરી એમ દુઃખ ના આપો, હું કંઈ મરવાને બિહીતો નથી, પણ અરે મારી પ્રિયા! વહાલી પ્રિયાને કોણ બાણે તે દુષ્ટ કેવું સંકટ દશે. આ વેળા મારી પછવાડે મારી દાઝ ખાનાર કોઈ નહી હોત તો આજનું મરણ હું પુત્રજન્મ બરાબર ગણત, પણ અરે મને બેદ થવાનું કારણ એ છે ને મારી પ્રાણપ્રિયાનું શું થશે.

૧ લો ચંડાળ—(બીજાને) ભલા માણહુ એમાં તને હો લાભ, કે પૈહા ખરચી ચંડાલ થવા માગે છે?

૨ લો ચંડાળ—મેં આગળ એવી બાંધા લીધી હતી કે માર્ક કાર્ય પૂર્ણ થાય, તો હું એક વખત એક માણસને ફાંસી દઉં, પણ એવો પ્રસંગ ક્યાંય ન આવ્યો તેથી આજે તારા બેડીઆને પૈશા આપી તેને બદલે હું આવ્યો માટે ચાલો જલદી તૈયારી કરવા માંડીએ. (ફાંસીની તૈયારી કરેછે.)

કામસેન—

ગજલ.

શી દશા મારી થઇ, મરવું પડે હસ્ત નીચને;
ન કરીએ સ્પર્શજ જેહનો, ઉતારશે તે સીશને.—શી દશા.

રસીક રસીકા માહેરી, શી દશા તારી થશે;

રમતી સદા એ નેત્રમાં, તોપણ તજી જવું અરે.—શી દશા.

૧ લો ચંડાલ—અરે હુરવીર થઇ મરવાને બિહેછે હાનો.

કામસેન—નહી હું મરવાને બિહતો નથી, પણ શત્રુ સામેં
તરવાર ખેંચી મારું પામું તો મારું મન પુત્ર જન્મોત્સવ
પ્રમાણે સમજું. પણ અરે આ મરણ દુષણ ભરવું છે.
લોકો મારા કુટુંબ તરફ આંગળી બતાવી કહેશે કે તારા
પુત્રને શત્રુએ ફાંસીયે ચડાવ્યો, એ કેવું હિણપદ.

દુહો.

માળા રડતજ પુષ્પની, નાંખી કંઠની માંય;

વધ કરવા લાવ્યા મને, જેમ બકરૂં યજ્ઞ હોમાય.

અરેરે વીધીયે શું, મારા લાગ્યમાં એવુંજ લખ્યું હશે?

૧ લો ચંડાલ—અહ્યા તને એકલાનેજ નહી પણ અમે
તો તારા જેવા ત્રણવીહને રોજ લટકાવીએ છીએ.

કામસેન—

મૂઝંગી.

રે ચંદ્ર કાંતી સુંદર શ્વેત દંતી,

પ્રિયા પ્રાણથી પ્રિય ચાહતો હું ખંતી;

છતાં નેહ એવો હું તુંજથી ખસીને,
અરે હું મરું શત્રુ હાથે કસીને.

૧ લો ચંડાલ—ચાલ, એ તારો બડબડાટ ને ભડભડાટ
બંધ કર. જો પેલી હુળીતરફ કેવા અરધા હરીર હુળી
ઉપર વળગેલા દેખાય છે, વળી તેની નીચે જોતા, કેવાં
ગીધ અને હીયાળા, માંહ ખાનારાં પહુ પપ્પહીઓ ટોળે
બંધ જાણે ઉજાણીએ આવ્યા હોય, તેમ મુડદાં કેવાં
ફાડી ખાય છે, કાયરજન તો તેના દેખાવથીજ કમકમીને
પ્રાણ છોડે.

કામસેન—અરે હું મંદભાગ્ય માર્યો ગયો, અહો પ્રભુ! આ
કેવી વિપત્તિ.

૧ લો ચંડાલ—અરે પરમેહર પરમેહર હું કરે છે, આ
કાહામાં હુરજ ચાંદાને પણ વિપત્તી મુકતી નથી તારે
માણહ તે હું હિહાબમાં, જે હુખીઓ તેજ દુખીઓ
માટે ચડ વેડો આ શીલાપર કે લટકાવી દીજીએ.

કામસેન—(શિલા પાસે આવી પગથી ચડતાં) અરેરે, આ
મર્ણસ્થંભપર કેમ ચડાય.

દૂહો.

હતો હજારો ઉપરે, હુકમ જે હું કરનાર;

તે આ જે આ નિચના, હાથથી મરનાર.

(આસતે આસતે ઉપર ચડે છે.)

(હમકું છાંડ ચલે બનમાધું—એ રાહ.)

દયા સીંધુ તું થઈ ને દયાળુ, દોષથી કરને મુક્ત મનેરે;
પાપ કયાં હોય જાણે અજાણે, ચુક કદી તુજ નિયમનેરે;
મુજ જડ મનથી થયું હોય જે કંઈ, કરને ક્ષમા તે આ દીનનેરે.

૧ લો ચંડાલ—અરે તેં મને નીચો હાનો કહ્યો; હાડાપાંચ
હાથ લાંબો છું વળી કોયથી ન થાય એવાં કામો કરે છું.

૨ જો ચંડાલ—(મનમાં) આ નીચ માણસનું હૃદય કેવું
કઠોર થયું છે, દયામાં તો સમજતોજ નથી, ને ઘાતકી
કામો કરવામાં ખુશી માને છે, પણ હવે થોડી વાર.

૧ લો ચંડાલ—કેમ ભાઈ ડીક ઉભો, નાંખુ હવે ફાંદો
ગળામાં.

૨ જો ચંડાલ—અરે જરા સખુર એને ઇશ્વરની પ્રાર્થના
તો કરવા દે.

૧ લો ચંડાલ—લે ભાઈ વહેલો, તારા ભગવાનીઆ બ-
ગવાનીઆને હંભારવો હોય તો હંભારી લે મારે પાછા
બીજા ત્રણવીહને ફાંદીએ ચઢાવવા છે.

કામસેન—(હાથ જોડી ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરે છે.)

આહા ખીલીછ શી ચંદા—(એ રાગ.)

દયાળુ દેવ માયાની મેહેર, કરી કૃપા મુજ ઉપર રેડ—દયાળુ
થયું હોય પાપ મુજથી જે, ક્ષમા તેનીજ તું કર જે—દયાળુ
છોડી આવું હું પતીને, ભવોભવતે મને દે જે—દયાળુ

૧ લો ચંડાલ—કેમ ભાઈ પુરં થયું કે?

કામસેન—(નિશ્વાસ નાંખીને) હા.

૧ લો ચંડાલ—(ખીજને) હું એના ગળામાં ફાંદો નાંખું
છું, તું પણે હેલી દારડી તાણજે.

૨ જો ચંડાલ—હીક.

૧ લો ચંડાલ—અલ્યા, મજબુતીથી ઉભો રેહજે, મુઠદાલ
જેવો થઈ જઈહુ તો ગાંઠ બરાબર નહીં પડે, ને બહુ
ફડફડતું પડવાનું ફડફડતું.

(કૂસેનને સિપાઈઓ પકડી લાવે છે.)

કૂસેન—(મનમાં) અરે, હજી શું આ જીવે છે? મને તો
આ લોકો મારવાના, ત્યારે એના બચાવથી શો લાભ.
(ચંડાળને) અરે કાળસેન! જો તેં મારું લુણ ખાધું હોય,
તો ઝટ આનો અંત લાવ.

૧ લો ચંડાલ—(ખીજને) અલ્યા લાગ દારી ખેંચવા.

૨ જો ચંડાલ—દૂર રહે ઓ દુષ્ટ?

(પેહેલા ચંડાળને ધક્કો મારી નીચે પાડે છે તથા
કામસેનના ગળામાંથી દારડીની પરેલી આંટી કાઢી
નાંખે છે.)

માધવસેન—(પ્રવેશ કરીને) અરે રામસિંહ, ભવાનસિંહ,
પકડો આ દુષ્ટને સજજડ. (કામસેન તરફ જાય છે.)

કામસેન—(તને જોઈને) અરે, કોણ? વહાલો ભાઈ!
(કુદીને માધવસેનને ગળે વળગે છે.)

માધવસેન—(ધુંટણીએ ખેસી હાથ જોડીને.)

વેત.

ઓ ઇશ્વર કેવો તારો ઉપકાર,
ફાંસીથી બચાવ્યો મુજ ભાઈને આ વાર.
ખરેખર તું દયાળુ દાતાર,
બચાવે જો તું તો જખમારે હજાર.

(કામસેનને) પ્રિય ભાઈ, હું ઘણાજ ખુશી છું, કે
આપણે બંને પાછા મળ્યા.

કામસેન—નહીં, મારી પ્રાણથી પ્યારી પ્રિયા, આ કુદૃષ્ટના
હાથથી મુઠ્ઠા હોય તો મારું જીવન નિર્જીવ.

રસીકા—(અંદરથી આવતા) એમ ના બોલો પ્રાણનાથ!
(તને વળગી પડીને) આપના દર્શણ કરવાને હું હયાત છું.

કામસેન—ઠહાલી રસીકા! તુંજ છે કે સ્વપ્ન ?

રસીકા—પ્રાણપતિ ! હુંજ મંદભાગ્યણી રસીકા.

કામસેન—(શરીરતરફ જોઈને) અહા! કેવો ફેરફાર ! જે
આ લાલપુષ્પની માળા અશુભ જણાતી હતી, તે
તથા આ વસ્ત્ર જે મારા મણિનું દુશ્ચિન્હ હતું તે આ
વેળા પ્રિયાના મળવાથી વરમાળ તથા લગ્નવસ્ત્ર જેવા
આનંદમય દીસે છે, વળી આ સ્મશાન મને મંડપ
જેવું જણાય છે.

રસીકા—(હર્ષથી) ગીતી.

પ્રાણ પ્રાણપતી મારા, ઉડી ગયા જે હતાજ આ તનથી;
તે પ્રભુનીજ કૃપાથી, થયા ફરી પ્રાપ્ત જાણું હું મનથી.

માલતી—(રસીકાને) તારી અને તારા પતિની થયેલી
બેઠ જોઈ, મારું મન આનંદથી ઉભરાઈ જાય છે, પણ
આ સર્વ આનંદનું મૂળ તપાસીએ તો માધવસેન.

રસીકા—(માધવસેનને) આવા તમારા ઉપકારનો બદલો,
હું શી રીતે વાળી શકીશ ?

માધવસેન—તમારી બેઠેનનો હસ્તમેળાપ કરાવો એટલે
બદલો વળી ચુક્યો.

રસીકા—બેઠેન માલતી! તારી શી ઇચ્છા છે ?

માલતી—તારો મરજીથી મારી ઇચ્છા જુદી હોયજ નહીં.

રસીકા—ત્યારે ઠીક છે, આવો બંને. (હસ્તમેળાપ કરાવે છે.)

સર્વે—ઈશ્વર તમારું બંનેનું જોડું અમર રાખો.

કામસેન—(ચંડાળને) તું કુરસેનનો માણસ છતાં, મને બ-
ચાવવાનો તારો હેતુ શો ?

ચંડાળ—આપણું ખાધેલું લુણ, હુકમ કરવું.

(એમ બોલી ચંડાળનાં લુગડાં ઉતારી નાખે છે.)

કામસેન—(આશ્ચર્ય પામીને) કોણ ? સુરસેન ! ચંડાળના
વેશમાં અહીંયા ક્યાંથી ?

સુરસેન—સાંભળો મહારાજ ! ચોરની ઝુંપડીમાંથી આપના
ગયા પછી એ લોકો મને મારવા લેઈ ગયા, ત્યાં આપ-
ણી સાથે કેદ થયેલી સાવકારકન્યાએ મારો બચાવ
કર્યો. પછીથી આપની શોધ કરતાં આ નગરમાં આવ્યો,
ત્યારે આપને ફાંસી દેવાની છે, એવી ત્રાસદાયક ખબર

સાંભળી હુમણાં નાસી ગયેલા ચંડાળના જોડીયાને મળ્યા,
અને તેને થોડા પૈસા આપી તેની બદલીએ હું આવ્યા.
વિચારમાં જ હતા કે એની તરવારવડે એની જ ગદન
કાપી, આપને લેઈ નાસવા માંડું.

કામસેન—ધન્ય છે તારી યુક્તિને; વારં પણ તે સાવકાર
કન્યા ક્યાં ગઈ?

સાવકારકન્યા—(સિપાઈના પોશાકમાં આગળ આવીને)
મહારાજ! તે હું આ રહી, આપથી જુદી પડ્યા પછી
દુઃખમાં આડીઅવળી ટીચાતી હતી, તેવામાં માધવસેન
સુરસેનઉપર ચડાઈ કરવાને સૈન્ય એકઠું કરે છે, એવી
ખબર સાંભળવાથી સિપાઈના વેશે લશ્કરમાં દાખલ થઈ.
(સિપાઈનો પોશાક ઉતારી નાખે છે.)

કામસેન—ભલી સ્ત્રી તેપણ મારાઉપર અતિશય ઉપકાર
કર્યો છે, માટે તારી ઇચ્છાપ્રમાણે માગ.

સાવકારકન્યા—મહારાજ મારે માગવાનું શું? પણ આ-
પનો આગ્રહ હોય તો સુરસેન સાથે મારાં લગ્ન
કરી આપો.

કામસેન—વારં, તારી ઇચ્છા પૂર્ણ થશે. (સુરસેનને) કેમ
સુરસેન?

સુરસેન—મહારાજ! આપની ઇચ્છાપ્રમાણે વર્તન કરીશ.

કામસેન—ઠીક છે ત્યારે, આમ આવો બંને.

(હસ્તમેળાપ બંનેનો કરાવે છે.)

સર્વ—તમારી બંનેની મનકામના પૂર્ણ હો.

માધવસેન—હાલા ભાઈ! (કુરસેનને બતાવીને) આ ઘાતકીને શી શિક્ષા કરવી તે આજ્ઞા કરો.

સુરસેન—હા. એવા ચંડાળનું વધારે જીવતું સજ્જનોને નાશકારક છે.

રસીકા—(કણેરના કુલનો હાર કામસેનના ગળામાંથી કાઢી કુરસેનઉપર ફેંકીને) પાપી, લે આ તને પેહરા મણી.

કુરસેન—અહો સાધ્વિ! મને ક્ષમા કર; દયાળુ કામસેન હું તારે શરણે છું.

કામસેન—શરણાંગત નિર્ભય હો.

(કુરસેન તેના પગમાં પડવા જાય છે.)

માધવસેન—(અટકાવીને) અરે પાપી, તું એના પગને સ્પર્શ કરવા યોગ્ય નથી. સુરસેન, ખેંચ એ ચંડાળને છેટે? (તરવાર કાઢીને) હું એ ચંડાળને જીવતો નથી ચુકવાનો માટે પ્રિય ભાઈ! તને શી શિક્ષા કરવી તે આજ્ઞા કર. તું કહે તો ઘણીમાં નાખી પીલાવું, અથવા પગ ઝાલી પૃથ્વીઉપર પછાડું, તું કહે તો વૃક્ષની ટોચે બાંધી તોપને ગોળે ઉડાડું, અથવા જીવતે ચામડી ઉખેડી સમુદ્રમાં ફેંકી દઉં.

કામસેન—વારું, કહું તેમ કરીશના?

માધવસેન—એમાં શો સંદેહ? આજ્ઞાનીજ વાર.

કામસેન—અચિત, આજ્ઞા પ્રમાણે કરીશ?

માધવસેન—હાજ તો.

કામસેન—એને જલદી?

માધવસેન—(વચ્ચમાંજ) શું કાર મારું?

કામસેન—નહી, નહી, છોડી દે.

માધવસેન—શા માટે?

કામસેન—અપરાધ કરી શત્રુ શરણ આવે તો શસ્ત્રવડે ન મારવો.

માધવસેન—ત્યારે શું? વાઘ કે વરૂની ગુફામાં નાખવો?

કામસેન—નહી, નહી, ઉપકારવડેજ તેને મારવો.

માધવસેન—ભાઈ, એમ બેઠમાં શું બોલોછો, ખરું કહો શું કરું?

કામસેન—ખરું કહું છું, છોડી દે.

માધવસેન—જેવી આજ્ઞા. સુરસેન! એ પાપીને બંધન મુક્ત કર.

સુરસેન—ધન્ય છે કામસેન ! તારી ઉદ્ધારતાને, (કુરસેનને) જો શઠ, આ દયાળુ પુરૂષના મુખચંદ્ર તરફ, અને મનુષ્યાનાં હૃદય કેવાં કોમળ થવાં જોઈએ તે ધ્યાનમાં રાખ.

કુરસેન—(પોતાના કર્મનો પશ્ચાત્તાપ થવાથી નેત્ર સજળ થઈ આવે છે) અરેરે! મેં નિર્દોષ ને સદ્ગુણી રસીકાને સંભારતાં પણ છાતી ફાટે એવું દુઃખ આપ્યું; મેં તેને વિકારવાળી આંખથી જોઈ, એટલુંજ નહીં, પરંતુ મારા ધિક્કારવા યોગ્ય મનોવિકારને તૃપ્ત કરવા અસહ્ય

જીલુમ તેનાઉપર ગુજર્યો. મારી ઘાતકી છાતીમાં પાપની
 તૃષણાએ, ઘણા દિવસ રહી, હાયહાય, આજ ભડકો કર્યો,
 કુકર્મરૂપી કીચમાં ખરડાએલું માંડે આ પશુવત્ શરીર
 ક્યાં જઈ હવે હું જોઉં; “ધર્મોન્નય” આ અમૂલ્ય વચન
 મેં સાંભળ્યું હતું, પણ તે વખતે બરાબર હું તેનો માર્મિક
 બેદ સમજ્યો નહીં. તે વાક્યની સત્યતાનો અનુભવ
 મને મારા પંડઉપર ન ઉડાવી શકાય એવા દુઃખના ઝોળ
 સાથે આજે થયો; હવે માંડે આ પાપથી કાણું થઈ
 ગયેલું મો, વિશ્વને ખતાવ્યા કરતાં, તેને આ વિશાળ
 પૃથ્વીના કોઈ ગુપ્ત પ્રદેશમાં સંતાડવું વધારે યોગ્ય છે.
 અરે! અઘટિત, નિંદ્ય, ભોગેચ્છામાં લુપ્ત રહેનાર, મારા
 જેવા કુકર્મીઓ! મારો આ દાખલો લેઈ તમારી અમનુ-
 ખ્યતામાંથી વિરક્ત થાઓ. તમારું ક્ષણભંગુર, પણ
 અમૂલ્ય આયુષ્યને કર્તવ્ય કર્મોમાં ગુજરી પરમાત્માના
 હેતુને સફળ કરો. અરે! મારે હવે શું કરવું જોઈએ,
 મારો ભાવિકાળ લયંકર થઈ, મારા પાપી આત્માને
 મુંઝાવે છે. અરેરે!! સુચિચારનું કલ્પવૃક્ષ, જગદીશ્વરે
 જે મારી છાતીમાં રોપ્યું હતું, તેનો અંકુર પણ મેં રહેવા
 દીધો હોત, તો આ મારા મનને દુઃખદાયક વ્યથામાંથી
 નિકળવાનો કંઈ પણ માર્ગ સુઝત. (કામસેનના ચર્ણુમાં
 દંડવત્ કરીને) હે ઉદાર મનના ધર્મીરાજ ! અધર્મના
 મોહથી ઘેરાયેલો આ કુરસેન, તારા ચર્ણુમાં મસ્તક મુકી

માગી લે છે કે, અધર્મ ને અહંકારનો દાસ ; છળ અને કુરતા કરનાર ; આજ દિન સુધી ધર્મ શું છે તે સમજ શક્યો નહીં ; પણ આજની તારી ઉદારતા ભરેલી મોટાઈનો લાભ લેઈ, નીતિથી ચાલવાને બંધાઉં છું, અને મારા અપરાધની ક્ષમા માગું છું. (રસીકાને) હે દયાળુ રસીકા ! દુષ્ટકામની જાળમાં ભરાઈ મેં તારીઉપર જે કષ્ટ વરસાવ્યું છે, તેની મને ક્ષમા કરી આજથી તારો ધર્મનો ભાઈ સમજજે, અને આજે જે સદ્ગુણનો દાખલો તમે બધાંએ આપ્યો તે પ્રમાણે મારા પાછળા કૃત્યનો પશ્ચત્તાપ કરી આગળ ઉપર ચાલવા બંધાઉં છું.

માધવસેન—એમાંજ સાર છે, ને અંતે સાથી એજ ; ઇશ્વર તને તારા સારા વિચારમાં સાનુકૂળ હો.

સર્વે મળી ગાય છે.

પદ.

પુર્ણ થયો છે ખેલ, સજ્જનો.—પુર્ણ થયો છે ખેલ.

કૂરસેને જે અકાર્ય કર્યું તો,

અંતે કેદ થયેલ;—સજ્જનો.

સતી રસીકા નીતીએ રહી તો,

પામી સુખની રેળ;—સજ્જનો.

“કરણી પાર ઉતરણી” થઈ છે,

“ધર્મેજય” પામેલ;—સજ્જનો.

સારી ચાય, સસતો લાવ.

ચીનાઈ.

કિમ્મત રતલના ૩. આ.

ફલાવર પીકુ નંબર ૧	...	...	...	૨	૦
ફલાવર પીકુ ,, ૨	...	...	...	૧	૮
સુપરફાઈન રોઝ પૌચાંગ	...	...	...	૧	૪
લમશાની ચાય નંબર ૧	...	...	...	૧	૪
લમશાની ચાય ,, ૨	...	...	...	૦	૧૪
સુપરફાઈન પૌચાંગ ...	...	...	...	૧	૦
ફલાવરી આરેન્જ પીકુ	...	...	...	૧	૦
ફ્રેમેલી મીકમચર	...	...	...	૦	૧૪
ફાઈનસ્ટ સેન્ટેડ આરેન્જ પીકુ	...	...	...	૦	૧૨
ફ્રમિપીરિયવ કેરૌ કોંગો	...	...	...	૦	૧૨
સૌચાંગ ...	...	...	...	૦	૧૨
કેરી કોંગો...	...	...	...	૦	૧૦
બેસ્ટ કોંગો	...	...	...	૦	૯

હીંદુસ્થાની ચાહ.

કાંચાવેલી ફલાવરી આરેન્જ પીકુ	...	...	...	૧	૮
કાંચાવેલી એક્સ્ટ્રા ફાઈન આરેન્જ પીકુ	...	...	...	૧	૪
કાંચાવેલી એક્સ્ટ્રા ફાઈન પીકુ ...	...	...	...	૧	૨
ચાયના એન હાઈડ્રેન બેસ્ટ ક્વાલીટી ઇમોદર મીકમચર	...	...	...	૧	૨
રાયલ ફ્રેમેલી મીકમચર	...	...	...	૧	૦
કાંચાવેલી પીકુ સૌચાંગ	...	...	...	૧	૦
કાંચાવેલી સૌચાંગ ...	...	...	...	૦	૧૨

	રૂ. આ.
ઇન્ડિયન કોંગ્રેસ	૦ ૧૦
પ્રોફન મીક્રોસ્યર	૦ ૧૦
મુખ્યાલ કાપી દરેલી... ..	૦ ૧૦

તે શિવાય દરેક જાતની ચાલિમાં વાપરવાની ખાંડ, કાપી, સાયુચોખ્ખા, તાપીચ્છાકો, આગરેટ, કોરન કુલાવર, કેકો, મુરખો, મીણખની, સાયુ, શીગાર, ચીરેટ, અમેરીકન તંબાકુ, બરબાઈ, ટર-કીમ તંબાકુ, ઇત્યાદિ દરેક જાતનો માલ ખાતો ભરેલો ઝમતે ભાવે મળશે, જે અંકવાર લઈ જવાયીજ ખાતી થશે.

તરેહવાર તરકી તંબાકુની શીગારેટ (કાગળની ખીડીયો)
શો શો નાં બાકશ નીચે લખેલા ભાવે મલશે.

	રૂ. આ.
ક્રાશમીક્રિક શીગારેટશુ (કાગળની ખીડીયો) ...	૩ ૦
હેલન	૨ ૮
રોયલ	૨ ૦
પ્રીન્સ	૧ ૧૨
ગુલનાર	૧ ૮
જેશમીન	૧ ૪
કવીન	૧ ૦
લીટલ જુની	૦ ૧૪

દામોદર સ્તાનસી,

ચીનાઈ અને હિંદુસ્તાની ચાલિ વેચનાર.

કાલકાદેવીને રસ્તે મહાજનવાડી પાસે નં. ૨૭, મુખ્યાલ.

